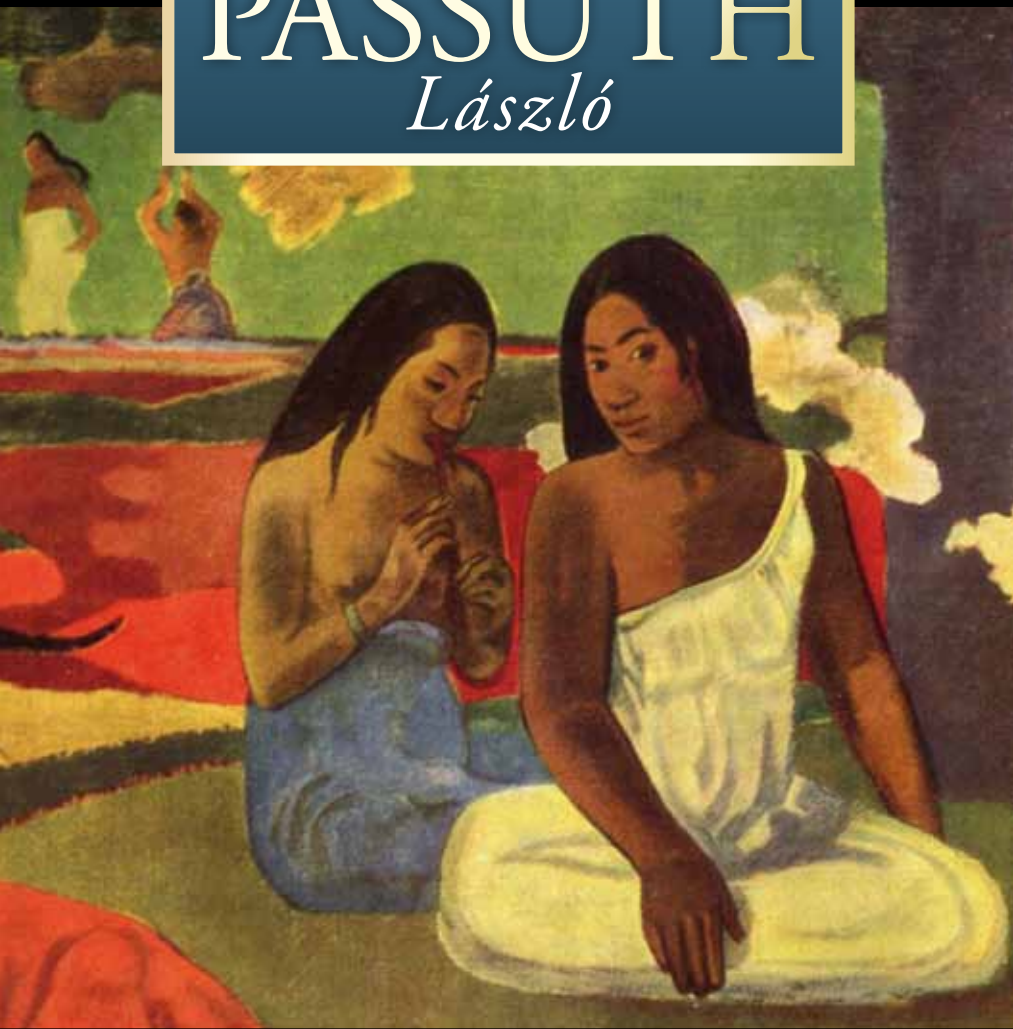

PASSUTH
László

ÉDENKERT AZ ÓCEÁNBAN

Bougainville felfedezi Tahitit

Passuth László

ÉDENKERT AZ ÓCEÁNBAN

(Bougainville felfedezi Tahitit)

Aranytoll kötetek
Szeged, 2009

ELSŐ RÉSZ

I.

Már három hete barangolt a kis csapat a hegyvidéken, amikor *Balboa*, a vezér egy sziklacsúcsról megpillantotta a látóhatár szélén a kék pára között lomhán imbolygó déli óceánt.

Ez volt az a titokzatos pillanat, amikor megkezdődött az ismeretlen tenger meghódítása. Ez a Balboa spanyol katona, felfedező, kalandor volt. Alakja úgy kerül bele a történelembe, hogy alig két évtizeddel Columbus első útja után már „várost” alapít a mai Panama-csatorna környékén, melynek akkor Darien volt a neve. Ez az első település katona-kufárokból állt, akik – mert kevesen voltak, s a környékbeli indiánok nem féltek tőlük – viszonylag békés eszközökkel igyekeztek kicsalogatni tarka kendőkért, tükrökért, szögekért a bennszülötteknél levő kevés aranyat.

Egy nap, amikor épp mérlegre tették a sárga fémeket, egy Comogre nevű indiánfőnök öklével ráütött a serpenyőre, melyben néhány apró, durvamivű ékszer hevert. „Ha ez az a csodálatos kincs, amiért ti elhagytátok távoli hazátokat, ezért teszitek kockára annyiszor életeteket – akkor én megmutatom nektek, merre fekszik az a föld, ahol aranyedényekből isznak az emberek, s ahol nincs több értéke ennek a sárga holminak, mint tinálatok a vasnak.”

Balboa, aki sóváran figyelte Comogre szavát, nem egészen jószántából került el a szigetekről a még meg nem hódított amerikai szárazföldre, hanem hitelezői elől menekült. A mai San Domingóból hordóban csempészték ki egy hajó fedélzetére, így jött el a Darien-szoros környékére, itt alapította meg városát. Amikor az indiánfőnök vállalkozott arra, hogy a spanyolok vezetője lesz, néhány tucatnyi honfitársával s száz indiánnal felkerekedett, hogy megmássza a vad

hegyi tájat, s megkeresse azt a „másik” tengert, melynek partján fekszenek a mesés arany-országok. Balboa mellett járt ebben a vállalkozásban egy koros, de még mindig erőteljes zsoldoskapitány, *Francisco Pizarro*, aki két hosszú évtized múlva egymaga húz hasznát az expedícióból: a „túlso” tenger partjáról elindulva meghódítja Perut.

A sziklaperem alatt kis fennsík terült el, itt megpihent Balboa a hegymászás fáradalmai után. Majd kiküldte Pizarrót két társával együtt, hogy keressen alkalmas hegyi ösvényt, melyet követve lejuthatnak a tengerpartra. A napot, amikor Balboa elérte az öblöt, melyet Szent Mihályról kereszteltek el, feljegyezte a történelem: 1513. szeptember 29-e volt. Itt a spanyol kalandor eljátszotta élete egyetlen, hatalmas történeti színjátékát. Tetőtől talpig páncélban a tűző trópusi napon lépkedett a partszegélyen, elérte az apályos partot, nem állt meg, derékig belegázolt a tengerbe. Egyik kezében meztelen kard, másikkban Castilia¹ lobogója. Amikor már erősen körülnyaldosták a habok, szeme csodalátóan szaladt szét azon a vidéken, melyet még soha nem pillantott meg fehér ember szeme. Felriasztott madarak sikoltoztak, amikor harsány hangon megszólalt:

– Ezt a tengert, a benne levő szárazföldeket és szigeteket uram, a spanyol király nevében birtokomba veszem. Aki e jogot vitatja – legyen akár keresztény, akár hitetlen –, vívjon most meg velem!

Szózatát – a spanyolul netán nem értő ismeretlen ellenfél kedvéért – a partról latinul is megismételte a jegyző. Majd a néma csend percei után a part peremén álló spanyolok kórusban elismételték, hogy senki nem vitatta el Castilia jogát, hogy magáénak mondhassa e hódítást. A muskéták sortüzet adtak, a jegyző pergamenre rótt a birtokbavétel aktusát. Magát a tengert *Mar del Sur*-nak, Déli-tengernek keresztelték el, s csak évtizedek múlva, szerencsés utazók jóvoltából kapta a mindmáig hordott Csendes-óceán nevet.

Balboa állítólag hússzor is megtette ezt a nyaktörő utat a hegyvidéken, a két óceán között. A nagy felfedezés lázában égett, s ő akarta vezetni, persze, azt az expedíciót, mely majd meghódítja az aranypartokat. De csak két kis parti hajót bírt felszerelni szegényes eszközeiből. A Gyöngy-szigetekig ért el a csendes-óceáni vidéken, ezeket birtokba is vette. Ha talán a viharok nem akasztják meg útjában, tovább is jutott volna a parton, s így szerencsésebb sorstársát,

¹ Castilia (Kasztilia), akkor a spanyol birodalom egyik fontos önálló országa.

Pizarrót jóval megelőzve fedezhette volna fel az inkák birodalmát, Perut. De az első spanyol, aki megpillantotta a Déli-tenger amerikai partját – áldozatul esett annak az örök testvérharcnak, mely szüntelen pusztította az Újvilágban is a spanyolokat. Egy riválisa elfogatta, s Balboát koholt vádakkal terhelve lefejezték 1517-ben az általa alapított Acla város piacán.

II.

Magellan története ismeretesebb. Talán azért is, mert egyik útítársa, az olasz Pigafetta élénken, hűen s drámaian örökítette meg a Föld első körülhajózásának óriási kalandját, mely így részleteivel együtt kerülhetett be az emberiség hőstörténelmébe. Csodálatos esztendők voltak ezek, a spanyol „aranszáad”, a *siglo de oro* dicsőségére: Magellan flottája alig egy hónappal korábban hagyja el 1519 szeptemberében a hazai partokat – mint ahogy Hernando Cortés ötszáz katonája élén bevonul az azték birodalom fővárosába, a mai Mexikóba.

Ha a XVI. század spanyol expedícióinak történetét olvassuk – rendszerint kezdeteik s módszereik azonosak. „Induljatok el terjeszteni hitünk szent ígét az ismeretlen tengereken s a szigetek lakói között” – ezt kapják írásba a kapitányok, mielőtt felhúzzák a horgonyt. Ez a valóság nyelvén rendszerint nyers hódítást, arany- és fűszervadászatot jelent, rabszolgák befogását, ezenfelül s mindezekelőtt a Spanyolországban dicsőséggel uralkodó Ausztriai Ház hatalmának növelését.

Magellan is így indul útnak. De ez a spanyol szolgálatban álló portugál hajós rányomja különös, nagy egyéniségének bélyegét a déli óceán meghódításának hőskölteményére. Ő az, aki kialakítja azt a nagy „szertartásrendet”, melyet majd a Csendes-óceánon századokon keresztül követnek a felfedezők.

Rendszerint nem egy hajó indul el, hanem legalább kettő: egyiknek erősebb a fegyverzete, a másikon több készletet lehet tárolni. A hajókat rendszerint szétszórja a vihar, megtéveszti a köd, pártokra szakadnak, cserbenhagyják a vezérhajót. Egyébként ezer veszély leselkedik ezekre a két-háromszáz tonnás, gyakran korhadtt testű fa alkotmányokra. Ha zátonyra kerülnek, ha korallszirtekre futnak, ezek

a tenger színe alatt leselkedő élek és sarkantyúk könnyen átfúrják a gyenge hajóbordákat, s akkor már semmi sem gátolhatja meg a katasztrófát. A tengeri utazások története azt is mutatja, hogy a hajók kevés élelmiszert tudnak csak magukkal vinni, s viszonylag rövid utazás után – különösen trópusi vidékeken – hamar megromlanak az élelmiszerek, megdohosodik, ihatatlanná válik a hordókban tárolt víz. Ilyenkor a matrózok lázongani kezdenek, felüti a fejét az éhínség, patkányokra vadásznak s lerágják a hajófelszerelés bőrdarabjait is.

Ha áthatolnak e veszélyeken, s ismeretlen szigetekhez közelednek, a bennszülöttek rendszerint rettegve húzódnak vissza a bozóthoz. A spanyolok ilyenkor egy csónakon partra szállnak, színes kendőket, vasszegeket, üveggyöngyöt, tükröket tesznek a partra (ez az a „gyarmatáru”, mellyel századokon át ellátnak minden, az ismeretlen vidékekre induló hajót). Elsősorban, persze, az arany érdekli őket, de mindennapi szükségleteikre élelmiszer is. Ha barátságosabb bennszülöttek jelentkeznek, a főnök spanyol inget vagy sapkát kap, esetleg egy-egy baltát s késeket.

A veszélyben kap történelmi veretet a kapitány profilja. Ha hónapokon át kell tartani a lelket a beteg, skorbuttól gyötört tengerészekben, fenn kell tartani bennük a hitet, hogy napokon belül már békés földek, szigetek közelébe jutnak. A XVI. század „kapitány” fogalmának Magellan a legmaradandóbb megtestesítője. Komor tengerésztragédiák övezik történetét, de alakja elválaszthatatlan az új óceán meghódításától: ő volt, aki elsőnek, egyedül, ezer veszély és kétség között felfedezte az Atlanti-óceánból a Csendes-óceánba vezető labirintust – azt a szorost, mely most már minden időkből Magellan nevét viseli.

Ez a nagy hajós jelentéktelen csetepatéban vesztette életét, melyet akkor folytatott, amikor már a biztos úton készült hazatérni hazájába a Föld első körülhajózója. Különös módon hozzá igen hasonló módon pusztult el negyed évezreddel később a Csendes-óceán egy másik nagy vezéralakja, *James Cook* kapitány. Az egyiknek halálát 1520 jelzi, a másikat 1780. Ami e két évszám közé esett az időkből – ott kell felkutatnunk az ötödik földrész felfedezésének történetét.

Magellan nemcsak a nevére elnevezett szorost fedezte fel, de ő volt az első, aki többé-kevésbé világos képet alkothatott arról, hogy a Csendes-óceán minden eddigi tengerész elképzelésnél sokszorta nagyobb. Felfedezése egyébként olyan időben történt, amikor

a kelet–nyugati átjáró megtalálásának gondolatát kezdték feladni nemcsak a hajósok, de a kor politikusai, vezető szellemei is.

Így V. Károly belső bizalmas embere, Maximilianus Transsylvanus ezt jegyzi fel: „...Az a vállalkozás, mely arra irányul, hogy ilyen (kelet-nyugati) szorost találjanak, véleményem szerint majdnem lehetetlen, sőt egyenesen céltalan. Nem mintha önmagában elképzelhetetlen lenne, hogy a déli féltekén keletről nyugatra lehessen átkelni, hanem inkább azért, mert az én szememben a bölcs természet – mely mindent a legnagyobb előrelátással rendez – nyilván nem azért határolta el Keletet és Nyugatot, részben szárazfölddel, részben tengerrel, hogy a déli féltekén – akár szárazon, akár vízen – lehetővé váljék az átjutás...”

Magellan hihetetlen akaratereje s talán látnoki varázsa győzedelmeskedett minden nehézség felett. Hogy ő maga is mennyi kétségnek volt kitéve, milyen válaszút előtt állt, hol ért el a kétségbeesés szélére, mikor gyötörték őt is súlyos kétségek – ezt mind megőrizte számunkra a krónikaíró útítárs, Pigafetta. Ha ő nem lett volna, alighanem összezsugorodott volna Magellan csodálatos utazása néhány életrajzi adatra vagy földrajzi feljegyzésre, melyet századokon át féltékenyen őrizett amúgy is a spanyol titkos okmánytár. Talán az történt volna, mint a nagy óceánjáró Drake-kel, ezzel az angol hőssel, felfedezővel s kalózzal – aki elmulasztotta, hogy íródeákot vigyen a fedélzetre: az ilyen hajós útja, furcsa módon, töredékes, majdnem színtelen lesz, az utaknak inkább pozitív eredményét s talán borzalmait ismerjük meg, mint azt a hősi lendületet, mely nélkül Magellan óta egyetlen csendes-óceáni utazó sem indult el kalandos vállalkozására.

III.

Balboa egykori alvezére, az öreg Francisco Pizarro nemcsak felfedezte, de véres kézzel meg is hódította az inkák hatalmas, különös birodalmát, Perut. A történelem egyik legkülönösebb államából, az inka isten-császárságból lesz a leggazdagabb spanyol tengerentúli tartomány.

A peruiak hagyományos ismereteink szerint nem voltak óceánjáró népek, hajózásuk inkább partmenti tutajozásra korlátozódott, maguk

a krónikások is többnyire csak ezt emlegették. De a spanyolok, mihelyt megszállták a csendes-óceáni partvidéket, a kikötőkben már találkoztak azzal a különös mondával, mely szerint hosszú emberöltőkkel a spanyolok bejövetele előtt egy *Tupa Yupanqui* nevű inka uralkodó tengerre szállt hajóhadával, két csodálatosan gazdag szigetet fedezett fel nyugati irányban, s innen aranyat, ezüstöt, egy rézből vert királyi trónt, fekete rabszolgákat s egy lóhoz hasonlatos állat bőrét hozta vissza zsákmányként perui hazájába. A mai kutatók hajlanak arra a feltevésre, hogy ennek a perui szájhagyományban gyökerező történetnek reális alapja lehetett, s az elfoglalt földet a Galapagos-szigetekkel azonosítják, melyek mintegy 600 mérföldnyire esnek a perui partoktól.

Ezek a tengerészlegendák, persze, egyre bővültek és gyarapodtak mesénél meséőbb részletekkel. Néhány évtizeddel a spanyol hódítás után egy kitűnő spanyol tengerész, bizonyos *Sarmiento* elhatározta, hogy végére jár az igazságnak, már csak azért is, mert hiszen feltevése szerint ezek a mítoszbeli szigetek csak „előőrsei” egy olyan földrésznek, mely az ismeretlen tenger másik oldalán dél felé húzódik. De mert *Sarmiento* nem volt nemesember, inkább csak „hijo de nadie” – senkifia –, minden tudása ellenére aligha remélhetette, hogy az alkirály őt bizza meg ilyen vállalkozás vezetésével. Meg kellett elégednie egy kisebb hajó parancsnokságával, míg az egész, eléggé jól felszerelt expedíció élére az alkirály huszonöt esztendő, tapasztalatlan unokaöccsét, *Mendañát* nevezte ki.

Azt gondolhatnánk ezek után, hogy egy pöffeszkedő, tejfelesszájú hidalgó keresztezte üresfejű elképzelései teljében a kipróbált tengerész szándékait. Furcsa módon azonban a spanyol jellemekben nem oly egyszerű kiismerni magunkat. Ugyanis az ifjú s nyilván főrangú *Alvaro de Mendaña* mint igen rokonszenves alak maradt meg a csendes-óceáni felfedezések gyakran oly tragikus történetében. Bizonyos, hogy nem volt képzett tengerész, valami nagy hajós, de rettenthetetlen conquistador sem. Ezzel szemben más, e korban szokatlan érényekkel dicsekedhetett: jószívű, emberszerető parancsnok volt, meghallgatta mindenki véleményét, döntéseit mindig a leghozzáértőbbek tanácsai szerint hozta meg. Semmiféle véres tett nem tapad emlékéhez, humánus érzéseit átvitte a bennszülöttekkel való érintkezésre is. Ezeket az emberi érzéseket a többi felfedezőben két és fél évszázadon át hiába keressük – egészen hősünkig, *Bougainville*-ig.

Mendaña és így természetesen Sarmiento közel két esztendeig hajózott az ismeretlen óceán vizein. Soha nem hallott szigeteket érintettek, melyek talán ott szerepeltek Tupa Yupanqui inka mondájában, de ennek nem találták semmi nyomát. Spanyol neveket adtak azoknak a szigeteknek, melyeket ma mint Marshall-, Gilbert- és Ellis-szigeteket ismerünk. Amikor a két hajó hosszú utazás után 1569-ben visszatért Peruba, kapitányai talán nem is voltak tudatában annak, mily nagy tettet hajtottak végre, mily szegényes eszközökkel mennyire előrevitték a tengerészet s a földrajz tudományát a déli félteke megismerésében.

Minthogy spanyol felfedezők voltak, természetesen hivatalos ellenőrző jelentés is készült a perui kancelláriában útjukról, s szerkesztője egyenesen a királyhoz intézte a jelentést, melynek így a vállalkozás megítélésében annál nagyobb súlya lehetett: „...Véleményem szerint, melyet a hozzám befutó jelentésekből alkottam meg, Mendaña és Sarmiento felfedezésének nincs valami nagy jelentősége, bár ők maguk azt állítják, hogy amerre jártak, ott hallottak távolabb fekvő, nagyobb és szebb földekről is, melyeket azonban ők nem láttak. Felfedezésük során nem találtak fűszert, sem aranyat, sem ezüstöt, egyszóval semmiféle olyan árucikket, mellyel netán érdemes lenne kereskedni, s azok az emberi lények, akikkel útjuk közben találkoztak, nem voltak mások, mint mezítelen vadak...” Hogy mégis valami „pozitívumot” hozzon ki a nagy vállalkozásból, ezt az egyet tanácsolja a királyi jegyző: próbálják meg rabszolgáknak elhurcolni e vadakat, s valamelyik szigetet alakítsák ki gyarmati csomóponttá, itt tároljanak olyan tartalékokat, melyeknek felhasználásával elindulhat a titokzatos szárazföld felfedezésére egy expedíció; annál is inkább érdemes lenne ez, mert „ott hírek szerint bőségesen lelhető arany s a bennszülöttek is ruhát viselnek”.

Ki vitatná, hogy a Mendaña-expedíció anyagi mérlege nem volt túlságosan rózsás. De a tengerészek, akik visszajöttek a hajókkal, makacsul híresztelték tovább az egykori inka legendát. S mert Mendaña és Sarmiento azt a szigetcsoportot, melyet legdúsabbnak, legértékesebbnek láttak, a bibliai *Salamon királyról* nevezték el – a Salamon-szigetek legendája már magának Mendañának későbbi életében kísértetni kezdett: századokon, negyed évezreden át egyik hajó kereste a másik után, soha nem tudták e mesés Mendaña-féle szigeteket megtalálni, pontosabban azonosítani – egészen

a XVIII. század utolsó előtti évtizedéig... A kánaáni emlékeket tükröző szigetek létezését is sokszor kétségbe vonták, lakosai sokáig megmenekültek a nekik szánt rabszolgasorstól, mindaddig, míg úgyszólván korunkban reájuk nem tört az európai civilizáció.

Ez a fiatal Mendaña valóban a szerencse kegyelt gyermekének látszott. Természetesen újabb expedíció vezetésére vágyott, s feljegyzéseit összecsomagolva elindult az óhazába, mint annyi felfedező, a nagyok kegyét keresni. A századok során kiderült, hogy térképei, feljegyzései csodálatosan pontosak voltak; azok a tengerészek, akik ezek alapján kormányozták hajóikat, még századok múltán is elismerték Mendaña nagyságát. Otthon, persze, a szokott sors várta: hosszas kilincselések, aktatologatás, a pártfogók jóindulatának megnyerése. Hirtelen rámosolyog a királyi kegy, címét és rangot helyeznek számára kilátásba, de hirtelen újból cselszövények áldozatává válik, Panamában börtönbe is kerül. Másfél évtizeddel nem tudnak elszámolni e nagy felfedező életrajzírói... Ki gondolt... ki emlékezett akkor már a ragyogó, ifjú Mendaña nemesúrra...?

Ám közben az történt, hogy az angol király legvakmerőbb, eszközőkben kevésbé válogató tengeri hőse, Drake is eljutott a csendes-óceáni tájakra, anélkül, hogy kikérte volna ehhez a katolikus király engedélyét, sőt éppen utazása előtt még alaposan végigsarcolta Dél-Amerika spanyol városait. Sikerén felbuzdulva VIII. Henrik király londoni udvarában széltében-hosszában szervezik a csendes-óceáni vállalkozásokat. Úgy tudják a tengernagyi hivatalban, hogy az ismeretlen földeket és szigeteket négy úton lehet megközelíteni: a Jöreménység fokát megkerülve, a Magellan-szoroson keresztül, az északkeleti átjárón, Ázsia partjai mentén s az északnyugati úton, megkerülve Amerikát.

Amikor Madridba eljutott annak a híre, hogy „mindenki”, így Drake is eljuthat, sőt el is jutott a Csendes-óceánra – egyszerre nagy izgalom támadt: a spanyolok mindenáron meg akarták tartani e kétes értékű óceán s szigetvilág, de talán a szárazföld fölött is a szerintük nekik kijáró egyedurialmat. Egyébként is az államtitok súlyos megsértésének tekintették Madridban, hogy a Magellan-szoros léte egyáltalán kitudódott. Elrendelték tehát az India tanács irodáiban, hogy induljon el új, jobban felszerelt expedíció a „Salamon-szigetek” s a titokzatos szárazföld felkutatására, de

a lehető legnagyobb titokban kell tartani majd a vállalkozás pozitív eredményeit.

Ki legyen az expedíció vezetője? Ki emlékezett akkor vissza az egykori ragyogó Mendañára, aki ebben az időben – huszonhat évvel első vállalkozása után – már bizony megette kenyere javát? Mégis kétségtelen, hogy Peruban, pontosabban az alkirály székhelyén, Limában kihirdették: „Ő katolikus felsége elrendelte Mendaña admirálisnak, hogy induljon el haladéktalanul a Salamon-szigetekre”.

Különösen kapcsolja össze Mendaña sorsa és két vállalkozása e kor két legtehetségesebb tengerészét, Sarmientót és *Quirost*, ezt a komor, nyugtalan géniuszt, mert hiszen különös módon soha nem hiányoztak ritka tehetségű emberek ez idő tájt a spanyol felség hajóiról. Az új vállalkozás 1595-ben indul el, ugyancsak Peruból. A portugál származású Quiros a főkormányos. Száz napig hajóznak, amikor olyan szigetekhez érnek, melyeket világosabb bőrű bennszülöttek laktak. Örömmel köszöntik a spanyolokat, elfogadják a baltákat s ingeket, de a partról nyilazni kezdenek, mire megszólalnak Quiros ágyúí s muskétái, s egytucatnyi „vad” – elrettentésképp – fübe harap. A többiek – állítólag – jobb belátásra kényszerülnek s zöld ágakat lengetnek a béke jeleként. E szigetcsoportot a főrangú alkirály nevének tiszteletére Mendoza örgrófnő szigeteinek nevezik el – még ma is, kissé lekopott néven mint *Marquezas*-szigetcsoportot ismerik e földet.

A krónikák kissé egyhangú sodrában is éles egyéni profilt kap a változatlanul szelíd, emberséges, kissé tamaskodó Mendaña s a semmitől vissza nem riadó, kemény, komor, könyörtelen Quiros. Az admirális csak félve küldi partra kormányosát: jól tudja, aligha tér vissza vérfürdő felidézése nélkül. De ha Quiros a hajó fedélzetén van – páratlanul értékes tengeri ember: körültekintő, gondos, nagyszerű megfigyelő, kitűnő érzékkel rendelkezik a távolságok lemérésére; mindez pótolhatatlan olyan korban, mely még csak elemeiben ismeri a tengerjárás tudományát, elsősorban a tengeri hosszúság meghatározását.

Már ebben az időben ezt az óceáni világot egyre sűrűbben nevezték a tengeri térképeken is Terra Australisnak, gyakran hozzátéve az ismeretlenséget jelző „Incognita” szót. Az Ausztrália egyébként a Spanyolországban uralkodó Ausztriai Habsburg-ház iránti tiszteletet fejezi ki, s az ötödik földrésznek így maradt mindmáig a neve.

Sarmiento már rég porladozott valahol, de Mendaña szentül hitte, hogy újból megtalálja a „Salamon-szigeteket”, melyeknek csodáiról annyit regélt Madridban. Az ifjúkor emlékeit kergetve hajóztak közel két hónapon át az óceánon, amikor újból felhangzott az árbockosárban figyelő matróz szava: „Föld!” Másnap megelevenedik az óceáni tájké: csónakok raja hozza e föld gyümölcseit, a bennszülöttek sötétebb bőrűek, mint a Marquesasokon, de más nyelvet beszéltek, mint amire Mendaña a Salamon-szigetokről emlékezett. Egy főnök felmerészkedett a hajó fedélzetére s elcserélte Mendañával nevét – a krónikás az övét *Malope*ként jegyezte fel. A szigetet a Szent Keresztről nevezik el s utána partraszállnak. A közeli hetekben a legvéresebb események színhelyévé válik ez az eddig paradicsomi föld. Bennszülötteket öldökölnek, majd spanyolok is áldozatul esnek, végül maguk a hódítók is két táborra szakadnak. Malope is áldozatul esett a harcok közepette; ő volt az egyetlen bennszülött, akit még a komor Quiros is sajnált. Azt tanácsolta: nyújtsák át a szigetlakóknak főnökükért kárpótlásul a három lefejezett lázadó spanyol matróz fejét. Quiros hajónaplójában így végződik La Cruz sziget történetének szomorú vége: „...így ment végbe ezeknek a szigeteknek tragédiája, melyek hiába várták tőlünk Salamon király bölcsességét...”

Mendaña erre az emlékezetes útjára felesége kíséretében indult el. Amikor az admirális érezte, hogy a szigeten dülő járvány áldozatává válik, utódjának feleségét jelölte ki. Másnap ez az emberséges felfedező itthagytá örökre az árnyékvilágot. Újból idézünk néhány mondatot Quiros naplójából, melyből lehetetlen meg nem érezni az őszinte megrendülés szavát:

„...Így végződött Mendaña úr vállalkozása, mely után egész életében annyira sóvárgott. Nagy buzgóságot mutatott mindig a Mindenható s a Király szolgálatában, s nem látta soha helyesnek azt, ami helytelen volt. Egyenes szóval élt, nem fukarkodott viszont soha azzal, hogy kifejtse bőségesebben érveit, de másoknak azt szerette mondani: inkább tettekre vágyik, mint sok szóbeszédre. Bizonyosan tisztában volt mindazzal, ami terhelte lelkiismeretét. Bizonyoságot teszek arról, hogy többet tudott annál, mint amit cselekednie megadott, ám az is igaz, hogy nem sok olyant vett észre, amit titokban tartottak előtte...”

A gyarmat a vezető halála után egyre jobban sorvadt. Éhség, betegség tizedelte a spanyolokat, a bozótban ellenséges bennszülöttek húztak őrláncot. Amikor már helyzetük végleg végzetesre fordult,

a „kormányzóasszony” megadta a parancsot a horgonyok felvonására. Mendaña földi maradványait a hajófenékbe helyezték, hogy majd „keresztény földben nyugodhassanak”.

Doña Izabel, az özvegy megparancsolta Quirosnak: az ismeretlen tengereken át kormányozza a Fülöp-szigetekre a zászlóshajót. Indulásuk nem hasonlított a hazai dicsőséges zászlóbontáshoz: ötven embert vesztettek, a hajó állapota kétségbeejtő volt, a szigetről alig tudtak valami élelmiszerkészletet gyűjteni. Ilyen állapotban kezdődött Quiros utazása, melyet aranybetűkkel jegyzett fel a tengerészeti története. Halálhajón utaztak, napról napra ismétlődött a tengerésztemetés sommás szertartása. A trópusi nap elviselhetetlen heve árasztotta el őket, s már alig volt valami ivóvíz. Csak Doña Izabel „udvartartásában” rejtettek el néhány hordó bort s ecetet. Már csak ezért is mindennapos volt a fedélzeten a lázongás. Az út száz napig tartott. Ha láttak is szárazföldet, kisebb szigeteket: ezeket megközelíthetetlen korallzátonyokból épült gyűrű vette körül. Csak Quiros csodálatos kormányzó tehetségének lehetett köszönni, hogy megpróbáltatásainak szinte utolsó perceiben mégis eljutottak a Fülöp-szigetekhez. A komor kaland – úgy látszik – itt véget ért, bár a szokásos spanyol szertartással. A „kormányzónő” nagy pompával s minden megmaradt ékszerét piacra dobva eltemettette urát, majd feljelentette volt útítársait, közöttük Quirost is, mert nem viseltettek vele szemben kellő tisztelettel s eltulajdonították ecetjét. Ezután feladta özvegységét, új férjével s a megmaradt legénységgel együtt visszahajózott Peruba...

IV.

Amikor Quiros visszaindult nagy vállalkozásából, Európában már a térképrajzoló műhelyekben igyekeztek kitölteni az új Déli-óceán fehér foltjait az utazók feljegyzései, rajzai alapján a kor legkiválóbb kartográfusai. Mintha lassan oszlanék e tájékok felett az ismeretlenség ösköde, mintha egyre kevesebb mesebeli szörnyet, delfint, tündért rajzolnának az ismeretlen partvonalak helyett, s egyre több tengeri tájnál jelzik a korallzátonyok formájában fenyegető veszedelmeket.

Hosszú századokon át minden tengerész-elbeszélésben szerepel a tengeri hosszúság helyzeti megállapításának sok rejtélye és nehézsége.

E hősi felfedező korszak hajósai szinte tehetetlenül próbáltak megküzdeni ezzel a nagy földrajzi „ismeretlennel”, hiszen nem volt olyan pontos műszerük, mellyel tökéletes biztonsággal mérhették volna az időt. Először 1530 körül egy *Frisius* nevű flamand csillagász jelentette ki, hogy időmutató műszer segítségével a fedélzetről meg lehet állapítani a tengeri hosszúságot, ám még akkor nem akadt olyan órásmeister, aki megküzdhetett volna a feladat műszaki nehézségével. Az új órának ugyanis minden tekintetben tökéletesnek kellett lennie, hogy ne befolyásolhassa működését sem a trópusok párás forrósága, sem a jeges tengerek szele. Frisius tanácsa mégsem ment veszendőbe, emlékeztek rá a későbbi nemzedékek tudósai is: ez volt a mérce, melyhez kutatásaik során igazodtak. De a XVII. század során alig tettek jelentősebb haladást ezen az úton, úgyannyira, hogy végül is az angol kormány húszezer fontnyi jutalmat helyezett kilátásba annak, aki úgy oldja meg a „kronométer” problémáját, hogy e műszer segítségével a tengeren meghatározhassák a tengeri hosszúságot, és pedig hathetes utazás után – legalábbis harminc tengeri mérföldnyi biztonsággal. Csak a XVIII. század közepén sikerült egy *Harrison* nevű angol asztalosnak négy olyan masinát szerkesztenie, melyeknek legtökéletesebb példányával megszerezte ezt az abban az időben hatalmas vagyont jelentő jutalmat.

De a XVI. században még igazán kezdetleges műszerekkel éltek, alig jobbakkal, mint amelyekkel Tengerész Henrik² küldte ki egy századdal azelőtt Afrika felé nehézkes hajóit. A térképrajzolás is a kapitány vagy a kormányos egyéni művészetéhez, megfigyelőképességéhez igazodott, s még bizony bőven kap helyet ezeken a térképeken a képzelet szüleménye vagy azok a „jelek”, melyek szerint a kormányos igazodik.

Quiros, aki a kor legtudósabb gyakorlati tengerésze lehetett, a birtokába került térképek alapján úgy képzelte, hogy az általa érintett Santa Cruz-sziget a Salamon-szigetekkel s Új-Guineával együtt valamilyen hatalmas, összefüggő „előkontinenst” alkot, mely mintegy körülöleli a még ismeretlen déli földrészt. Ezt az elméletet először Peruban hangoztatja, de amikor az alkirály nem hajlandó egy hetven tonnás, negyven emberrel ellátott hajót sem felszerelni – Quiros kénytelen annyi nagy felfedező példáját követni, s visszalátogat az

² Tengerész Henrik, portugál herceg (1394–1460), a portugál tengeri hatalom megalapítója.

óhazába, ő is makacs kérelmező lesz Madridban. Érveit politikai fordulattal támasztja alá: ha a spanyolok nem sietnek, az angolok megelőzik őket, mindenütt találkozni a nyomukkal.

Quiros sem nemesember, csak senkifia, így három évig tart, míg lebírja a „hivatalnokok packázásait”, s a perui alkirály parancsot kap arra, hogy szereljen fel számára két hajót.

Hazatér Peruba, bár minden ellene szegődik: a tenger viharai, a senkifiat lenéző alkirály, végül beteg lesz, s hajszaál híján agyonzúzza a kórház rászakadó mennyezete. Utolsó akadályként újból jelentkezik a rossz emlékű Doña Izabel, aki azt hirdeti, hogy egyedül őt illeti a legendás Salamon-szigetek öröksége. Végül Quiros mégis kap három hajót: össztartalmuk alig haladja meg a száz tonnát. Fedélzetére háromszáz eléggé szedett-vedett tengerész és zsoldos katona kerül. Harmadkapitánya a szintén portugál *Torres*, akinek neve ugyancsak mindörökké megmarad a déli félteke térképein.

1605 decemberét írják, amikor Quiros „flottája” kifut a perui Callaóból. Torres ezt írja naplójába: „...ha jó szándékainkat tekintjük s azt a célt, hogy bővítsük a spanyol korona uralmát, akkor minden végtelenül könnyűnek tűnik fel előttünk...”³

Quiros expedíciója olyan komoran spanyol, mintha egykori kereszties lovagok indulnának az óceáni utazásra. Quiros vakbuzgó s végletekig fokozza az „élvezetektől való tartózkodást”: eltílt minden „ledér” mulatságot a fedélzeten, tengerbe dobítja a játékasztalokat, melyek felett megperdül a csontkocka. Parancsokat bocsát ki, melyek a legszigorúbb szárazföldi böjtöt rendelik el a Terra Australis háborgó vizein. A parancsokban helyet kapnak a bennszülöttek is, akiknek itt továbbra „indian” a nevük. Nem szabad kihívatlanul megölni őket, nem prédálhatják el földi javaikat. „Úgy kell velük szemben viselkednünk – írja parancsában Quiros –, mint ahogy az apa teszi gyermekével, de mégis úgy kell ügyelnünk rájuk, mintha azért ellenségeink lennének... Mindig egyforma legyen szerepünk, ha összekerülünk velük: legyünk egyenesek, ragaszkodjunk az igazunkhoz, szándékaink legyenek mindig nyíltak s tisztességesek...”

Három hónapig utaznak ég és víz között, amikor meglátják fel szállni az első füstjeleket azon a szigeten, mely már a mai Chain-Islands csoportjához tartozik. Víz helyett az első felderítő csónak csak egy öregasszonyt zsákmányol. Másnap már egy „főnököt”

³ Quirosnak ezt az útját a 4. és 6. sz. térképen feltüntetjük.

hurcolnak a fedélzetre, akit Quiros piros nadrágba, tengerészingbe bújtat s tollas kalapot nyom a fejébe. Másnap viszonzásul vizet, halakat s bonyolult díszű főnöki fejéket kap Quiros. Az utazás közvetlen célja megint csak Santa Cruz szigete, de hogy lehet egy szigetet megtalálni az óceánban – ha nem ismerik a hosszúsági fokokat? Ám ez is csak közbeeső állomás lenne. Quiros célja – felfedezni az ismeretlen déli kontinenst, a Terra Australis Incognitát...

Néhány nap múlva „egy kisfiú jön a fedélzetre, aki csodálatosan szép, szőke hajú, olyan, mint az angyalok a festett képeken”. Néhány órával később a zsoldosok csetepatét rendeznek a szigeten. „A bennszülött halottakért ugyan nem nagy kár, hiszen olyan mindegy, előbb vagy utóbb viszi-e el lelküket az ördög.” Quiros feljegyzi ezt a felfogást is, de csak a legnagyobb felháborodással: ezek a szegény vadak ugyanis épp a spanyolok érkezésével „már ott álltak az örökkévalóság kapujában”. Torres kormányos kutatóútra indul a szigeten: húszméteres csónakot, gyönyörű háncsmunkákat, egyszerű ékszereket talál. Quiros a szigetet úgy jegyzi be a térképbe, mint a „Szép emberek szigeté”-t. Ma is ezt az angolra fordított nevet hordja a szép sziget...

Továbbhajóznak. A szigetekre ezentúl szentek neve kerül rá, a tengerbe ömlő nagyobb folyó Jordán vize lesz. Távolról mintha hegygerincek tűnnének fel – az áhított ismeretlen déli kontinens előőrsei. Ha térképen keressük: alig észrevehető kis pont Aurora, Pünkösöd-sziget, a Leprások szigete...

Az egyik szigeten, mely ma a Duff-szigetcsoporthoz tartozik, a főnök kitűnő geográfus lehet. Ő maga ugyan még, mint ahogy jelbeszédével elmondja, nem látott úszó házakat, de már ilyen híreket adnak át egymásnak a szigettenger fürge, néha hihetetlenül hosszú víziutakat bebarangoló hajósai. A főnök ujján számolja, hány éjszakát kell eltölteni a csillagok alatt, míg újból földhöz érnek, de egyszerre elkomorodik tekintete, karjába harap s így jelzi, hogy azon a szigeten emberevők élnek.

Quiros kezd egészen elszakadni a valóságtól, s néha kísértetiesen emlékeztet Columbusra abban, hogy minden nagyobbacska szigetet már úgy tekint, mint a déli földrész nyúlványát. Már nem is ad parancsot a kormányosnak, hogy milyen irányt adjon a hajónak, mert hiszen „az Úr akarata irányítja a szeleket”. Ebben az expedícióban két különös felfedezőtípus jellegzetes alakja méri össze képességeit – mindkettő portugál. Quiros hajlott korára szinte látnokká válik, égi

jeleket keres, valósággal remeteköntöst visel. Fiatalabb társa, Torres fantáziátlan, józan tengerész, akit helyes érzéke a meztelen valóság felismerésére kényszerít. Ez a jellemvonása világosan kibontakozik jelentésekből, naplókából, de a védő- és vádiratok rengetegéből is.

Újabb kéthetes út után az árbockosárban ülő matróz azt kiáltja le, hogy a láthatáron „mindenütt föld”. Ez az *Új Hebridák* világa, s ennek felfedezése Quiros életének talán a csúcspontja. Valóban, a természet a legpazarabb kézzel szórta itt szét ajándékait, a déltengeri világban még sehol sem tapasztalták a növény- és állatvilágnak ezt a hihetetlen bőségét. A bennszülöttek már kevésbé barátságosak, az első összekoccanás után otthagyják halottaikat s a hajóágyúk tüze elől bemenekülnek az ősbozótba. Quiros itt nem mint látogató, hanem mint a jövődöbéli gyarmat „kormányzója” száll partra. Haditanácsot szervez, majd saját akaratából megalapítja a Szent Lélek Lovagrendjét – ennek tagja lesz mindenki, aki részt vesz az expedícióban –, s reméli, hogy rendjét majd megerősíti a pápa s a spanyol király.

Kijelölik az Új Hebridák partján az új székesegyház helyét, s ezt a kék kereszttel díszített „lovagok” ünnepélyesen körbejárják, zsoltárszó, ágyüzengés, trombiták harsogása közepette – melyre a bozótból baljós tamtamok felelnek. Quiros letérdel. „Ó, te Föld, mely után annyian áhítoztak, s amelyet én is oly rég szerettem volna már megtalálni...” Városának Új Jeruzsálem lesz a neve, ennek partjait is Jordán mossa. Ez – Quiros képzeletében – nyúlványa a Szentlélek ausztráliai földrészének, mi sem természetesebb tehát, mint hogy Quiros így az egész kontinenst a spanyol korona nevében birtokba veszi. Egyetlen prózai, de nyilván bölcs cselekedete, hogy eleget tesz szenvedélyes kertészi hajlamainak is: mindenütt búza-, gyümölcs- és főzelékfélék magvait ülteti el, s egyik főfoglalkozása, hogy a trópusi esők után megfigyeli, kikeltek-e a palánták, s a bennszülöttek nem bántották-e a dinnyeültetvényeket?

Mint minden spanyol vállalkozásnak, Quiros expedíciójának is van poétája: egy Bermudez nevű titkár rímekbe szedi útjukat ama földre, „melyen még soha nem járt keresztény ember”.

Víznyomlag minden kedvez az új településnek, s ekkor Quirosban győz valami eredendő nyugalanság, hirtelen úgy határoz: felszedik a horgonyokat. Ebben a pillanatban adja fel a spanyol korona minden „jogát” az új kontinensre.

Útjuk következő szakasza eléggé barátságtalan: viharok, rossz szelek, elégedetlenség üli meg sorsukat. A második hajó, melyet Torres szelleme irányít, elszakad a *Capitanától*, most már mindörökre. Lehet, hogy keresik egymást, de valószínűbb – legalábbis a kölcsönös vádaskodások tükrében –, hogy ez a két ember, Quiros és Torres nem tudott egy úton haladni tovább. Az egyik szigeten két kisfiút zsákmányolnak, akiknek Péter és Pál nevét adják, s szüleik hiába akarják őket disznók ellenében kiváltani, továbbhajóznak velük. Quiros viszonylagos szerencsével hazairányítja hajóját, s befut egy mexikói kikötőbe: egyetlen ember veszteséggel.

A columbusi sors majdnem kísértetiesen megismétlődik. Quiros nem hozott haza aranyat vállalkozásából, így mindenét, amit összeszedett egy hosszú élet alatt, elzálogosítja, hogy hazamehessen az óhazába igazát keresni. Quiros jogcíme a király kegyelmére – valóban mindennél hatalmasabb. Ő az, aki felfedezte a déli földrészt, a most már nem ismeretlen Terra Australist! Madridban emlékeznek még arra, hogy egykoron a szentatya is támogatta, s így megjelenhetik kézsókra a király előtt. Utána nem történik persze semmi, ősi spanyol szokás szerint, s mégis – ez a terméketlennek látszó korszak az, amelyből a legtöbb hasznot merítette a tengerészet tudománya. Quiros ugyanis seregnyi panaszt, kérelmet, beadványt készít – szám szerint ötvenet néhány hónap alatt, s mindegyikhez bőségesen mellékel térképeket (összesen kétszáz ilyen Quiros-féle mappát ismernek), ezekkel támogatja érveit. A Quiros-térképek, bár nem mentesek a fantázia csapongásától, századokon át a legjobbak, maga Bougainville másfél század múlva kétségei közt számtalanszor hivatkozik Quiros tengeri felvételeire – egyszóval Quiros mindent tud a Terra Australis vidékéről, amit a korabeli emberek egyáltalán tudhatnak.

Torres az expedíció másik hajójával időközben szerencsésen megérkezik a Fülöp-szigetekre. Ennek a hajónak mindenekfelett még az a hátránya is megvolt, hogy az összes piros kendőket, sipkákat, csörgőket, tükröket elvitte magával a *Capitana*, s a tengerészeknek saját testi holmijukat kellett elcsereberélniük, hogy valami élelemhez jussanak a maláji szigettenger élénk kereskedelmi fantáziájú, mohamedán szigetlakói között.

„Nem haladhattam tovább keleti irányban, így nyugat felé folytattam utam, a déli part mentén” írja egyszerűen s szárazon Torres jelentésében, s ezzel a mondattal felszámolja azt a legendát, hogy

Új-Guinea az áhított déli kontinens. Miután Torres befutott Manilába, megtette jelentését, melyben erősen bírálja Quirost, különösen azért, mert cserbenhagyta Torres vitorlását, igen súlyos állapotában. Hogy mi történik ezután ezzel a nagy hajóssal – azzal adós marad a történelem. A Fülöp-szigeteki hatóságok lefoglalják hajóját, melynek valamilyen helyi szerepet szánnak. A parancsnokok közt már nem szerepel Torres, aki lassan kikopik a tengerészlegendákból, csak a neve marad fent örökre az ötödik kontinens térképein.

Ami Quirosszal történt, ismeretesebb, de ez is csak a mindenkori madridi kormányok politikáját világítja meg a mindenkori nagy felfedezőkkel szemben. A szándék: mindent kipróbálni belőle, ellesni minden tudását, megszerezni a gyanús portugáltól az összes térképeket, felvételeket, vázlatokat, de más szerepet, mint ami a térképrajzólót megilleti, egyelőre nem kaphat. Majd amikor már kényelmetlenné válik e makacs kérelmező, megengedik, hogy visszahajózzék az Újvilágba, az új perui alkirály hajóján. Engedélyokiratot állítanak ki számára, mely szerint egy új expedíció élére állítják. Ám a valódi parancsot az alkirály viszi magával államtitokként. Eszerint Quiros, az öreg Quiros soha többé nem szállhat óceánt kutató spanyol hajó fedélzetére, mint kapitány. A sors mégis kegyes volt Quiroshoz, s nem kellett végigjártsania a megalázottság keserű szerepét egykori dicsőségének színhelyén. Új vállalkozásáról ábrándozva, nagyszerű terveket szöve szelte át az alkirály hajóján az óceánt, s hirtelen betegség vitte el Panamában az utolsó nagy spanyol felfedezőt, amikor a hajó először kikötött az amerikai szárazföldön.

V.

Quiros és Torres emlékét csak az új kontinens és szigettengerének térképe viselte, az új század, a XVII. már a németalföldi felfedezők jegyében indul el. Milyen más szerepet vállal egy flandriai vagy brabant hajó vezetője, mint egy spanyol conquistador, ha elindul hazai vagy jávai kikötőjéből! A spanyolok világrészekben gondolkoznak, birodalmakat, alkirályságokat szabdalnak ki, lelkek millióinak megtérítésén gondolkoznak, fantáziájuk nem számol a realitás szabályaival. A nagy „szertartások” ígézetében élnek, jogszerűségüknek

alapját a földgömböt spanyol és portugál részre osztó tordesillasi szerződés adja meg, s szeretik, ha vállalkozásukat a magukkal vitt krónikás, költő vagy történetíró meg is örökíti.

A hollandoknak nincs szükségük úti poétákra. Talán ez az oka annak, hogy a valóságban hősi vállalkozásaik részletei ismeretlenek maradnak, nem kapnak helyet a regényes elbeszélésekben, tengerészlegendákban. Ezzel szemben hajóik szerkezetileg s felszerelés tekintetében messze felülmúlják a spanyol vitorlásokat, a fedélzeten ritkán üt ki lázadás, s nincs emlékünkhöz arra, hogy – a megismétlődő spanyol tragédiák mintájára – egymást kaszabolják. Több citromot vesznek fel a Kanári-szigeteken, mert tudják, hogy ez az egyetlen komoly gyógyszer a skorbut ellen. Nem indulnak szedett-vedett legénységgel, mint a castiliei kikötőkből kifutó hajók. Egy holland hajó elsősorban kereskedni akar, ezt legjobban szolgálja egy állandó ügynökség megszervezése. Mellékszempontként mindig felmerül egy kis kalózkodás vágya: megcsipkedni a spanyol felség ezüstszállítmányait.

A holland Kelet-indiai Társaság 1602-ben alakult meg, s nemso-kára valóságos állam lett az államban: Németalföld gazdagságának, hatalmának, befolyásának legfőbb forrása. A holland hajók előtt már ismeretes volt a két fő út: a Jóreménység foka s a Magellan-szoros. De megtelepedtek már Madagaszkáron, a Vörös-tenger partjain, legerősebben a maláj szigettengeren vetették meg lábukat s a jávai Batáviában megeremtetették holland Kelet-India leghatalmasabb városát. De nem nélkülöztek más tengereken sem „támaszpontokat”: ilyen volt Szent Ilona és Mauritius szigete – itt gyűjtötték össze a rabszolgaszállítmányok fekete elefántcsontját. Ceylonból kiszorították a portugálokat, telepek sora nyílt meg Indiában, Kambodzsában, Formosa szigetén.

A Kelet-indiai Társaság urai közelebb voltak a Terra Australis földjeihez, mint a madridi bürokráták. Tájékozódásuk pontosabb, szakszerűbb is volt, mint Quiros látomásai. Úgy tudták: igaz, hogy valóban paradicsomi tájak terülnek el a Déli-óceán szigetvilágában, de nincs összefüggő föld, mindenféle hatalmas zátonyrendszerek, veszélyes szirtek teszik lehetetlenné a kikötést, s a szigeteket szegény, primitív emberfajta lakja, melynek nincs nemesfém, textilárnya vagy értékes fűszere. A Társaság mindenható kormányzói ezért csak vonakodva hajlottak arra, hogy kétes jövedelmezőségű expedíciókra pazarolják tőkéiket, melyeket kitűnően tudtak befektetni Jávában és a Celebeszen.

A holland közszellem mégis követelte a nagyobb vállalkozásokat: a csendes-óceáni utak ebben az időben az európai közérdeklődés homlokterébe kerültek, különösen a tengerésznemzeteknél. Így került sor a legnagyobb holland felfedező, *Tasman* útjára. Nevét ma egy tenger s Ausztrália déli partjain túl egy hatalmas sziget őrzi.

A holland század negyvenes éveibe jutottunk. A térképrajzolók már nagyon sokat tudnak a Terra Australisról, de hiányoznak az összefüggő mappák, melyekből pontosan lehetne tájékozódni a déli kontinens, Új-Zéland, Új-Guinea s a szigetrendszerek elhelyezkedéséről. Tovább kísért – mint egy századon át még – a rejtélyes Salamon-szigetek léte vagy nemléte. A holland Kelet-indiai Társaság 1639-ben kitűnő mérleget tárt urai elé. Így elhatározták, hogy a nyereségből közkívánatra két hajót szerelnek fel Quast kapitány vezetése mellett, a kormányos neve Janszoon Tasman volt. Az utasítás szerint „Tatárország” partjait kellett először felkutatniuk, innen induljanak a Tolvajok szigetének, a „Ladrones”-nak feltalálására, útközben esetleg elfoghatnak valamilyen Manilából indult spanyol ezüstszállítmányt. Az expedíció részben eleget is tett a megbízásnak, de mindent egybevéve, nem volt különösebb sikere, így a Társaság elhatározta, hogy 1642-ben megismétli a vállalkozást. Ez volt az az út, mely megalapozta Tasman világhírnevét.

A holland utasításokból gyakorlati tapasztalat, a kor szelleme tükröződött. Így például: ha egy bennszülött saját akaratából megszeretné ismerni a civilizációt, teljesíteni kell kérését, fel kell venni a fedélzetre, de gondoskodni kell hazaszállításáról is. Erőszakkal viszont senkit sem szabad otthonából elragadni. Nem valószínű, hogy az expedíció civilizált népekre bukkanjon; ha mégis ez lenne a helyzet, azonnal mindent meg kell tenni a kereskedelmi előnyök biztosítása érdekében. A kapitány kutasson arany s ezüst lelőhelyei után, tudja meg: milyen becset tulajdonítanak a bennszülöttek a nemesfémeknek? Semmi esetre se mutassák előttük, hogy kapzsin vágyódnak az arany után, mert ez csökkenti a csereügylet lehetőségeit. Ha a szigetlakók aranyat kínálnak a csecsebecsékért, úgy kell viselkedniük, mintha a hollandok szemében a nemesérc csak annyi értéket képviselne, mint az értéktelen gyarmatáru – az üveggyöngy. Így mutassanak rezet, fényes bronzot a bennszülötteknek, mint amelynek épp olyan nagy értéke van odahaza, mint az aranyak...

Tasmannak, sajnos, nem maradt szélesen pergő, olvasmányos feljegyzése; hajónaplója, mely ma egy holland múzeum becses darabja, szövegében sommás, de tele van rajzokkal: azt bizonyítja, hogy gazdája kitűnő grafikus is volt. Tasman hajói kivételesen elég gyenge állapotban voltak, ezért többszörös tanácskozás előzte meg, míg elindultak a titokzatos „Insulae Salomonis” felkutatására.

A szigetek helyett azonban Új-Zéland partjaihoz értek, így jutottak abba a tengerbe, mely ma is e rendíthetetlen holland hajós nevét hordja. Az óriásokról szóló, a patagonok esetében valósággal kacérkodó középkori monda kísért egy helyen a hajónaplóban: egy hegygerincen néhány tucat éktelenül ordító, óriás bennszülöttet pillantottak meg.

Tasman holland városokról s a németalföldi kormányzótanácsról nevezte el a felfedezett földeket, megrajzolta térképeit s utána hazatért. Útjának jelentőségét nem értékelték hazájának főmagasságú kufárai. Nem tárt fel aranybányákat, nem kötött szerződést bennszülött királyokkal. Csak éppen feltérképezte az ismeretlen földrészt eddig ködbe burkolt szakaszait. Szolgálatára tovább itt nem volt szükség, a hollandok inkább az észak-nyugati átjárót, a rejtélyes Tatárország felé vezető utat próbálták megtalálni; igyekezettük arra is kiterjedt, hogy minél inkább megsarcolják a spanyolokat, s minél nagyobb osztalékot vágjanak zsebre minden évben Háromkirályok napján. Néhány különös s egybevágó évfordulót említünk: Tasman ugyanakkor fedezte fel Új-Zélandot, amikor Galilei – egyebek közt a távcső felfedezője is – bevégezte hányatott életét, s amikor Newton Izsák megszületett (1642, ill. 1643). Tasman valóban nem volt a próféták fajtájából való ember, fantáziája is szürkébb volt, mint egy átlagos spanyol kapitányé. De nagy tengerész s kitűnő térképészeti megfigyelő volt, s talán emlékéét az is bearanyozza, hogy utazásaihoz semmiféle véres tett sem tapad.

VI.

Érdekes módon az angol utazók – ha Drake-et és Hawkinst már elfelejtettük – csak a XVII. század vége felé lépnek a felfedezők élvonalába. Az angol hajósok elsősorban hivatalos engedéllyel működő kalózok voltak. Legdúsabb kincsesbányának az évről évre hajózó

spanyol ezüstflottákat tekintették; nagyobb költséget igénylő, tudományos jelleget is öltő vállalkozásra csak a XVII. és XVIII. század fordulóján került először sor. Az elsők közt *Dampier* kapitányt kell már csak azért is kiemelnünk, mert ő volt az első óceániai hajós, aki életében útbeszámolójával hatalmas könyvsikert aratott. Egyenesen felkorbácsolta honfitársaiban az utazási szenvedélyt, s könyvének körülbelül olyan hatása volt Angliában, mint háromnegyed évszázaddal később Bougainville-ének. Mindkettő könyvének majdnem azonos a címe: *A föld körülhajózásának története...*

Dampier abban is első, hogy utazását saját műve alapján ismerjük meg, s nem annyira mint felfedező, hanem mint utazó bolyongott az óceáni tájékokon. Irodalmi igényekkel rendelkezik, finom elméjű megfigyelő, sokkal szélesebb az érdeklődése, mint elődeinek, s természettudományos észlelései folytán sokan Darwin előfutárának nevezik.

Egyéniségének kiformalódása nem volt egészen a véletlen műve. Már 1660 óta működött Londonban az a Királyi Társaság, mely céljául a természettudományok fejlesztését tűzte ki, a világ képének helyesebb megismerésére. Annak a módszeres, racionalista tudóstípusnak, melyre ez a Társaság vágyott, Dampier lett egyik legkimagaslóbb alakja. Az első olyan utazó, aki már mosolyogva említi a tengerészlegendákat, nem hisz a bibliai „Ophir” létezésében, óriásokban, aranyhegyekben. Ennél inkább érdekli a szelek járása, a botanika, a bennszülött törzsek származása, az állatvilág. Mindehhez – ez is hozzájárul az alak színességéhez – Dampier, mi tagadás, ifjabb korában üzte a kalóz mesterséget, bár ennek a pirátától, a corsartól eltérően az előkelőbb buccaneer megjelölést adták, ha a fekete lobogó „felsőbb engedéllyel” lengett a kalózhajó árbocán.

Ennek ellenére a királyi hajóhad, a Royal Navy kesztyűs tisztjei soha nem bocsátották meg semmiféle felfedezőnek, ha első tengeri „sarkantyúit” ilyenféle szolgálatban szerezte, s Dampier pályafutása is bizonyítja: ez alól aligha lehetett kivétel.

Az angol érdekek védelmét a Kelet-indiai Társaság látta el már ebben az időben. A felfedező útra az a közismert tapasztalat adta az ösztönzést, hogy „általában a bennszülöttek utálják a spanyolokat, s ezt az érzést előnyösen aknázhadják ki a brit felség hajói és tengerészei”. Dampier hajója, a *Cygnat* 1688-ban indul útnak s az első óceániai föld, amelyet érint, a Húsvét-sziget volt. Alighanem Dampier

feljegyzéseiből s könyvéből értesült először az olvasó azokról a különös óriási kőszobrokról, melyek oly sokáig s talán mindmáig rejtélyei a Húsvét-szigeteknek. „*Új utazás*” című művét a Királyi Társaság elnökének ajánlja Dampier, hazatérése után nyomtatásban is megjelenteti. A siker egyszerre közismertté teszi a szerzőt s egy személyben felfedezőt. Nemcsak irodalmi igényeket elégít ki, hanem minden tekintetben pontos, megbízható képet is fest a felkeresett tájakról, s a szerző sokoldalúságát a legelőnyösebb színben tünteti fel. Dampier könyvével nagyjából egy időben lát napvilágot angol fordításban Tasman útinaplója is. Az útleírások iránti óriási érdeklődést aknázza ki a Hakluyt vállalat arra, hogy sorozatot indítson, mely hatalmas anyagi sikert jelent.

Dampier ismert ember lesz, így következő expedíciójának feltételeit saját tapasztalatai szerint jelölheti meg: feleslegesek a pontos utasítások, ezeket adott esetben úgysem lehet követni. Új utazásából három év múlva kíván hazatérni, de ezer olyan körülmény merülhet fel, mely eltérítheti eredeti szándékától. Két hajót kell felszerelni s elindítani, hogy segíthessenek egymáson jó- és balsorsban. Minden tengerészen él a lázadás szelleme, ezt azzal lehet legjobban leküzdeni, ha a Társaság alapos jutalmat ígér annak a matrónak, aki szolgálatát rendesen látta el s épségben hazatér.

Az angol Admirális nem volt valóban túl könnyelmű, amikor a *Roebuck* vitorlást kiutalta Dampier-nek. „Velejéig” korhadt, 290 tonnás alkotmányt kapott, kis élelmiszerkészlettel, s válogatottan hitvány legénységgel. Végül a XVII. század utolsó esztendejében Dampier mégis útnak indul. Kalózmúltja, úgy látszik, figyelmessé tette bizonyos veszélyekre, mert Bahiában portugál börtönbe csukatta másodtisztjét, aki állítólag lázadást szított ellene. Ez a másodtiszt „reguláris” volt, s az Admirális későbbi ítéletében megállapította, hogy Dampier azzal, hogy portugál kézre adta tisztjét, úgy büntette, „mintha lakatlan szigetre helyezte volna ki”.

Dampier több, eddig ismeretlen szigetcsoportot fedezett fel az óceániai vizeken, egyik mindmáig hordja nevét. További megoldott feladata Új-Guinea körülhajózása s Ausztrália (Új-Hollandia) partjainak érintése volt. Ismét csak egykori kalandos tapasztalatai segítettek abban, hogy „mindig, minden parton tudott elővárászolni vizet”, ha kikötöttek, ha másként nem, úgy, hogy kutakat ásott. A bennszülöttek már a modern folklorista felfogásának tükrében érdeklík, bár

ő sincs túlságosan elragadtatva e törzsek legtöbbször, különösen az ausztráliai őslakóktól: „Megjelenésük cseppet sem előnyös, arcukat fehér festékkel kenik be, szemük körül, orrukon s karjukon: ez még csak fokozza természetes rútságukat. Isten teremtményei közül ez a fajta volt a legvisszataszítóbb, mellyel eddig találkoztam, bár már igen sokfajta bennszülöttet volt alkalmam megpillantani...”

Amikor már Ausztrália hosszú partvidékét felkutatta és térképezte, hajója rossz állapota miatt kénytelen visszatérni, de a *Roebuck* így is egyszerűen szétmállott Ascension szigetének partján, s Dampier kénytelen volt idegen hajó fedélzetén megtenni az utat, ami – nem is említve sok feljegyzésének pusztulását – odahaza nem emelte tekintélyét.

Otthon haditörvényszék elé kerül, de pénzbírsággal megússza. Az oly távoli tájakokat legjobban ismerő angol szakembert mégsem nélkülözhetik. Még egyszer sor kerül egy expedíciójára, ennek fénypontja: sikerül megcsákláznia régi ismeretei alapján egy spanyol hajót, mielőtt saját vitorlása egészen a tengeri férgek martalékává nem válik.

Utolsó tengeri utazására 1708-ban kerül sor. Ekkor már Dampier belépett hatvanadik esztendejébe. Ám most nem főparancsnok, csak kormányos. Nyilván az ő keze lehet abban, hogy az expedíció egy Manilából induló spanyol ezüsthajó elzsákmányolásával kezd meg pályafutását. A nagy, hároméves utazás egyes kimagasló állomásai: Batávia, Guam, Ausztrália partjai, majd visszaindulnak, a Jóreménység foka felé. Mindez természetesen öregbítette Dampier tekintélyét, ugyanakkor azonban perek áradatába keveredett. Nagy felfedezőhöz méltó sors várt rá is: ismeretlenül, elhagyatottan halt meg az az ember, aki honfitársai előtt megnyitotta az ötödik világrész kapuit. Igen mostoha körülmények közt tengődött öregségére ez a különös kalóz-író-utazó-természetbúvár. Hűvös szemű megfigyelő volt, humort ismerő tengeri ember, aki nemcsak azt tűzte ki céljául, hogy felfedezze a kontinens és a szigetvilág ismeretlen tájékait, de ezeket meg is figyelte, minden részletükben, s képessége volt ahhoz is, hogy színes útleírás formájában a világ közérdeklődésébe csempéssze be a Terra Australis távoli világát.

Az Enciklopédia századának – a XVIII-nak – első harmadában jóval többet tudtak ugyan az ötödik világrészről, mint amit jelentettek az első spanyol felfedezők, de a kontinens még mindig csak

bizonytalan körvonalakkal szerepelt a térképeken, nem találták meg a Salamon-szigeteket, s magának az óceánnak a méretei is jórészt ismeretlenek voltak. Így például egy kitűnő fiatal holland kapitány 1720 körül ad újra hírt a Húsvét-szigetéről (ő is megemlíti a később újból feledésbe merülő óriási, rejtélyes kőszobrokat) – a kapitányt Roggevennek hívják, s ő e szigeteket a kontinens előnyúlványának tekinti.

A sok feltett kérdésre vár választ az európai olvasóközönség, mely egyre szaporodik. Így az utazók, felfedezők rájönnek arra, hogy nemcsak a gyér aranyból, véletlenül lelt drágakőből, ritka madarakból térül vissza mérhetetlen fáradságuk bére, hanem esetleg az írásból is. Egyre több embert izgat a tengeri nemzetek fiai közül, hogy merre fekszik a titokzatos kontinens, s mi tartozik azokhoz a földekhez s szigetekhez, melyeket leginkább a Quiros-féle térképek szerint ismernek.

A XVIII. század elején így némi túlzással egyenesen „óceáni lázról” beszélhetünk, amikor a nagy tengerjárók között új, feltörő, gyarmatszerző nemzet jelentkezik – a francia! Minthogy ezekben az évtizedekben még valóság s mítosz kissé egybeolvad – Franciaország az „első felfedezés” jogát is követeli a maga számára. Ez a jogcím bizony meglehetősen kalandos: állítólag tizenhat esztendővel Magellan útja előtt egy Gonnevillé nevű francia úr elindult Vasco da Gama nyomán, s eljutott még csodálatosabb tájékokra, mint az Indiák – ezeket ő Dél-Indiának nevezte el. Itt összebarátkozott egy bennszülött „fejedelemmel”, akit hajójára vett, s együtt tértek vissza Franciaországba. Sajnos, útközben kalóztámadás érte őket, s így Gonnevillé minden feljegyzése, hajónaplója elveszett, mégis sikerült másodmagával elérnie a francia partokat. Időközben a fejedelem megkeresztelkedett, elvette Gonnevillé egy unokahúgát, s e különös pár némi üzleti érzékkel megáldott unokája, mint „indiai pap” elevenítette fel őse történetét, s azt követelte, hogy Gonnevillé úr jogán ő vezethessen expedíciót a Terra Australis vidékére. XIV. Lajos kancelláriájában ennyi elég volt arra, hogy megalapozzák a francia gyarmati igényeket az ismeretlen dél-tengeri tájékokra. De az első francia hajó csak a francia Kelet-indiai Társaság megalakulása után, 1738-ban fut ki, ez is jórészt Quiros útmutatásait követi.

A franciák nemzeti hagyományai s tulajdonságai már ennél a vállalkozásnál is jelentkeznek: határozott földrajzi tételeket dolgoznak

ki, s ezeket a „felvilágosodás századának” elméleti felkészültségével kívánják megoldani. A vállalkozásokért nem is annyira a hajósok, mint inkább bölcselők, tudósok, szépasszonyok, pénzemberek – de elsősorban a költők lelkesednek, akik a „nemes vad” fogalmát ezeken a paradicsomi tájékokon akarják valóságra váltani.

Itt nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a franciák a XVIII. század elején jobban írtak, mint hajóztak. Így 1756-ban megjelent egy *Brosses* nevű főbíró könyve *Ausztráliai utazások története* címmel – ebben a dolgozószobájából soha ki nem mozdult „amatőr” összegezte mindazt, amit az ötödik földrésről valaha is jelentettek vagy írtak, s ez az úttörő szerző megérdemelten hatalmas sikert aratott könyvével.

„Hasonlítsuk csak össze – írja Brosses – azokat az okokat, amelyekért királyaink viselik háborúikat; hát ezek az okok rendszerint meglehetősen igazságtalanok: a cél valamely nyomorúságos tartomány vagy félig lerombolt vár megszerzése, melyhez így vérengzés, nyomorúság, pusztulás árán juthatnak csak. Mindkét fél kárát látja, óriási összegek mennek veszendőbe, százszor több, mint amennyibe egy egész földrész felfedezése kerül. Ám a felfedezés nem lehet egy ember, társaság vagy cég feladata: erre magának az államnak kell vállalkoznia. S melyik ország lenne erre inkább hivatva, mint éppen Franciaország?” Itt a szerző újból feleleveníti Gonneville kalandos történetét.

Brosses csendes vidéki otthonában összegezte mindazt, amit az ötödik kontinensről e korban tudhattak: ez a földrész három részből áll, ő mindjárt mindháromnak nevet is ad. Az első a „Magellanica”, ez az Atlanti-óceán déli részén terül el, a „Polynesia” a déli Csendes-óceánon levő földek gyűjtőfogalma, s „Australasia” már az Indiai-óceán világához tartozik. Mindezeknek a vidékeknek kulcsa a Falkland-sziget: aki e szigeteket bírja, az két óceán gazdája lehet. Az is bizonyos, hogy a Salamon-szigeteket Mendaña és Quiros óta nem találta meg hajó, de annál szebb és értékeőbb területeket kutattak fel. Bár Juan Fernandez szigete is kitűnő francia csomópont lenne, mégis inkább az ausztráliai szárazföldön lobogjon őfelsége lilíomos zászlaja.

Bár a hétéves háború erősen igénybe vette Franciaországot, Brosses főbíró könyvét a miniszterek is komolyan vették. A tétel így hangzott: a szerencsétlen flandriai és német hadjáratok rengeteg

pénz-, vér-, sőt területi áldozattal jártak, itt az ideje annak, hogy Franciaország viszonylag kevés befektetéssel kárpótolja magát az ausztráliai kontinensen.

A „gyarmat” bűvös fogalma már nemcsak nyers hódítást, conquistadorok utazását jelentette a XVIII. század Franciaországában, hanem ennél jóval többet – valamilyen félig tudományos, félig irodalmi kirándulást, bőséges alkalmat megfigyelésekre, szelíd kalandokat a szigetlakókkal, akik a maguk természetes egyszerűségében mint a távoli, a filozófusoktól annyira magasztalt Aranykor gyermekei élnek, érintetlenül a romlott európai civilizációtól...

Hisz-e Brosses még Gonneville meséjében? Nagyon is kétséges, de hódítói jogcímnek minden kétségtől menten felhasználja ő is a francia legendát. Miért ne varázsolná el ez a poétikus mese a maga egzotikus keretében azt a párizsi polgárfiút, akit a sors kiválasztott arra, hogy a XVIII. század Franciaországának talán egyetlen nagy, igazi felfedezője lehessen?

MÁSODIK RÉSZ

VII.

Ez a fiatalember, Louis-Antoine de Bougainville, mint kitűnő modorú, kellemes külsejű ifjú tudós vonul be XV. Lajos gáláns Párizsának irodalmi szalonjaiba. Ez a nagy francia rokokó „ezüstkor”, fényekből s árnyékokból egybeszőtt, még mindig ragyogó világ, melyre a nagy királyi kegyencnő, Pompadour marquise nyomja rá bélyegét.

Pompadourt külön kell azért is megemlítenünk, mert személyes szerepet kap hősünk életében. Ezt a királyi kegyencnőt sokáig úgy állították a történelem ítélőszéke elé, mint a gyökeréig romlott, felületesen szellemes, pazarló francia főúri társadalom legjellegzetesebb alakját. Ám a jelenkori nagyobb hitelességre törekvő tanulmányok tükrében ez az asszony – XV. Lajosnak talán legnagyobb szerelme – úgy lép ki, mint korának egyik legérdekesebb politikusa, színes fantáziájú, jóra s rosszra egyaránt képes „államférfiú”, s emellett olyan nevezetes közéleti szereplő, aki maga alakítja saját korának szellemét, talán ő maga a jelképe annak a stílusnak, melyet a középkorú XV. Lajos versailles-i világa ragyogtat.

XV. Lajos kora mélyreható társadalmi változást mutat. A burzsoázia s a királyi abszolutizmus szövetsége, mely a Napkirály alatt még oly komoly kormányzati tényezőnek látszott, lassanként felbomlott. A haladó szellemek a fejedelmi önkényuralmat egyre inkább rossznak tartják, mely elfordulás az emberiség „természetes rendjétől”. Küzdelmüket elsősorban nem politikai, hanem tudományos síkon vívják, s ezért nem meglepő, hogy ennek a hatalmas áramlatnak előharcosai elsősorban természettudósok, akik csak az ész mindent legyőző erejében hisznek.

Míg Versailles udvari világa úgyszólván változatlanul, a maga megmerevedett rendjével éli tovább életét, kialakul egy másik főváros, az a Párizs, mely irodalmi szalonjaival, könyvesboltjaival, tudósaival s bölcsekedőivel néhány évtized alatt átalakítja a közszellemet.

Voltaire és Rousseau szellemi köre hatalmasan kitágul, amikor a felvilágosodás korának filozófusai, természettudósai aktív harcba lépnek, amely az „Enciklopédia” fogalma körül összpontosul. Kik voltak a legfőbb enciklopédisták? Elsősorban Diderot-t, d’Alembert-t, Helvetiust s Condillacot emlegetik, de a hatalmas mű szerzőinek sorában fellelhetjük a XVIII. század francia szellemi életének úgyszólván minden haladóbb szellemű szereplőjét.

Diderot volt az, aki a szellem eredményeit közkinccsé akarta tenni, hiszen ezt írta: „Siessünk a filozófiát a néphez közel hozni; ha azt akarjuk, hogy a bölcselek előre haladhassanak – a népet kell közelebb vinni a filozófusok színvonalához...” A Nagy Francia Enciklopédia munkálatai a XVIII. század negyvenes éveinek elején indultak meg, ám mindaddig, míg kötetei napvilágot láthattak, mérhetetlen sok bajjal, támadással, anyagi zavarokkal kellett kiadóknak s szerkesztőknek megküzdeniük. Diderot börtönbüntetést szenved, számos ízben megvonják a kiadási engedélyt, a jezsuiták hol támogatják, hol támadják a vállalkozást, számos hatósági parancs rendeli el a fellelhető példányok elkobzását. Pompadour úgy menti meg a köteteket az elhamvasztástól, hogy felteszi a király előtt a kérdést: hogyan készül arcfestéke s harisnyája? A király erre felhozatja az Enciklopédia lefoglalt 21 kötetét, Őfelsége mindazt megtalálja benne, amit kérdezett a királyi kegyencnő, s így úgy ítél – adják vissza tulajdonosainak az Enciklopédiát. Utolsó nagy válsága akkor szakadt rá, amikor Diderot észrevette, hogy a nyomdászmester – Lebreton volt neve – éjnek idején kivagdosott a cikkekből mindent, amiről feltételezte, hogy valamilyen vita származhat belőle, vagy ami nem felelt meg ízlésének. Kétségbeesés s szinte az örület határán fogott neki újból, hogy „visszajavítsa” a teljesen értelmetlenné vált szövegeket.

Voltaire azt mondta az Enciklopédiáról, hogy az „csatagép” lett – a haladás s a társadalmi harc szolgálatában. Hozzátette: cikkei félig márványból, félig deszkából készültek. D’Alembert is osztotta Voltaire bírálatát e hatalmas mű nem egységes tudományos

színvonaláról: olyan – mondta – mint a bohóc köpenye, általában jó szövetből készült, de oda nem illő foltokat varrtak rá. Bár üldözés, válságok, módszertani hiányok, pénzszüke, vállalkozók szempontjai befolyásolták, s idő sem maradt a tudományos anyag leszűréséhez – a francia Enciklopédia mégis hatalmas szerepet kapott a modern ember kialakulásában.

A húszas évei elején álló párizsi polgárfiú – származásának megfelelően – még nem kap helyet főúri salonokban. Őt az a „másik” Párizs karolja fel, melynek a szellem világa, az enciklopédisták köre ad értelmet és foglalatot. Louis-Antoine mint rendkívül sokat ígérő ifjú matematikus mutatkozik be d’Alembert-nek pártfogoltjaként – e kitűnő filozófus és matematikus idősebb barátnőjének, a nagyszellemű, érdekes Julie de Lespinasse-nak fogadónapján. D’Alembert fogalmazta meg a nagy Enciklopédia bevezető fejezetét, s tekintélye oly nagy volt, hogy mindenki szívesen fogadta volna ifjú barátját akkor is, ha nem oly külsejű és modorú ember, mint Bougainville.

Hogyan kezdődött ezekben az években egy polgári származású ifjú pályafutása Európa egyik legnagyobb, de mindenestre legszebb városában? Franciaország a legnépesebb országnak, határtalan lehetőségek hazájának látszott – pénz, karrier, szerelem, rang ott csillogott e salonok ezer és ezer magánérdeket tápláló ragyogásában egy fővárosi fiatalember előtt.

Úgy mondják, az Enciklopédia századában maguk a franciák is „enciklopédikusak” voltak: színesek, sokoldalúak, vállalkozók, kissé a természet gyermekei is, akik játék és valóság kettősségében, örök elragadtatásban töltötték életüket. A főúri világ igyekezett is a Nap varázsával ragyogó udvar tükörképe lenni, az arisztokráciát utánozta az előkelő, jómódú polgárság, melynek szaporítása maguknak a francia királyoknak már majdnem félezer esztendő „haditerve” volt. Ezzel ellensúlyozták hatalomra törő, pártot ütni kész főuraiknak a királyság lényegéről alkotott furcsa szemléletét. Ami a „polgárság” alatt húzódott a társadalmi ranglétra alsó fokain: a parasztság milliói s a városba szorult „negyedik rend” – erről bizony nagyon keveset őriztek meg a gáláns krónikák, annál többet a törvénytudomány irattárak s az adólapjstromok.

Az enciklopédikus életforma – ez volt az „intellektuális” párizsi salonok emberének közös vonása – sok mindent megkövetelt:

kellemes külsőt, jó modort, biztos érzéket az ezernyi társadalmi cselszövény közepette, némi vagyont, családi összeköttetést, sokoldalú tájékozottságot a mindennapi események sodrában. De mindez csak az „alap” volt – erre épülhetett fel az a személyi varázs, mely XV. Lajos korának hősét rokkó-alakká formálta. Nyilván a szorgalmas, józan életű, igen kevésbé gáláns d’Alembert aligha mutatta volna be a kitűnő Julie-nek ifjú matematikus barátját, ha csak társadalmi értelemben vált volna ki a kor aranyifjai közül Antoine de Bougainville. A fiatalember jogászkörnyezetben nőtt fel, apja a párizsi törvényszék jegyzője volt, s egész családi politikájuk arra ösztönözte, hogy ő is jogi tanulmányokat végezzen, s egy szép nap büszkeségévé váljék a „Palais”-nak, a francia igazságszolgáltatás megszentelt párizsi hajlékának. Valóban, Antoine hajlékony, sokoldalú érdeklődésre képes lényével ettől a tanulmánytól sem idegenkedett: elvégezte a kötelező egyetemi stúdiumokat, megszerezte ügyvédi diplomáját, s úgy tudják – egy-két ragyogó védőbeszédével elragadta főként dámákból álló hallgatóságát.

De mindez még nem jelenthette volna azt, hogy d’Alembert figyel Bougainville-re. Antoine némileg bátyjának árnyékában nőtt fel, aki egyike volt a kor tudományos törtetőinek, minden ambíciója arra irányult, hogy tagja lehessen a Francia Akadémiának olyanféle tanulmányokkal, melyek leginkább az ókori történelem témakörébe vágtak. Maradi, csontos, pedáns, unalmas tudósnek jellemzik a források az idősebb Bougainville-t, aki témáival kevésbé varázsolta el a szalonok frissebb érdeklődésű szépasszonyait. Így Antoine-nak is némi gyanakvással kellett megküzdenie, amikor belépett az enciklopédista szalonok bűvkörébe: vajon nem ugyanolyan száraz, elvont, ortodox tudóstípus-e, mint fivére, minden akadémiák legszorgalmasabb könyöklője? Mindez Antoine számára annál is veszedelmesebb volt – mert hiszen nagy barátja úgy mutatta be, mint az új nemzedék legtöbbet ígérő matematikusát, az integrálszámításról szóló, állítólag zseniális mű szerzőjét.

A források nemigen említik, vajon Bougainville mit s hogyan varázsolta elő Julie de Lespinasse szalonjában az integrálok világának titkaiból, de azt mindenesetre megemlítik, hogy ezenkívül is kitűnően értett a klasszikus nyelvekhez, szerette a verseket, szívesen írogatott, zenekedvelő volt, bátyjától alaposan megtanulta a történelmet, konyított a régészethez s igen ügyesen és tetszetősen

rajzolt. Mindehhez mint mondtuk, kitűnő külseje, cseppet sem félénk modora járult hozzá, így nem csoda, ha általában feltárultak előtte a művelt polgárság párizsi szalonjai, azok a hatalmi szférák, melyek számtalan karrier-lehetőséget rejtegettek a rokokó század közepén egy párizsi fiatalember számára.

De Bougainville-nek volt még mindezen felül olyan hatásos protektora is saját családjában, amilyenel igen kevesen dicsekedhettek. Ezt a pártfogót, Arboulin nagybácsit, név szerint is fel kell jegyeznie Óceánia történelmének – nélküle aligha szállhatott volna valaha is Antoine de Bougainville a *Duzzogó* fedélzetére.

Arboulin bácsi egyszerűen szólva korabeli párizsi pénzember volt: vállalkozó, bankár, tőzsdés, uzsorás, alapító egy személyben. Ez a vállalkozás egyenesen „elismert” volt a kor Franciaországában – a korai kapitalizmus nagyszerű talajnak bizonyult e kisebb-nagyobb élősdiék, dús fantáziájú iparlovagok, szédelgők, de bő képzelettel megáldott valódi pénzügyi tehetségek számára is. Hogy Bougainville pártfogója s nagybátyja pontosan melyik „szekthoz” tartozott, alig érdekes – egy bizonyos: idős volt, igen gazdag s egyetlen, mindennel felérő összeköttetéssel rendelkezett.

Mint pénzember kapcsolatba került bizonyos hasonszőrű kollégával, François Poissonnal, akiről nem sok jót tudnak a kor krónikásai, hacsak éles esztét, vállalkozói fantáziáját nem dicsérik. Ez a Poisson hadseregszállításaival kapcsolatban már oly gyanús üzemekbe keveredett, hogy jóakarói sürgős „levegőváltozást” javasoltak számára, s majdnem egy évtizedre el is tűnt a Fény Városából. Ám ittmaradt szép, érdekes, nálánál jóval előkelőbb felesége s két gyermeke, egy fiú és egy lány, aki majd mint Madame de Pompadour írja be nevét Franciaország történetébe. A szépasszonynak – a *Reinette*-nek becézett⁴ kislány anyjának – meg kellett élnie. Moralitásáról megoszlanak a vélemények, legalábbis, ami tisztelőinek számát illette. Végül is barátságát Franciaország egyik legnagyobb fináncbármassága, Tournheim foglalta le. De úgy látszik, Arboulin bácsinak is juthatott szerep, s pártfogói minőségét bizonyára az egész Poisson-családra kiterjesztette, mert a későbbi Pompadour örgrófnő egész életén át hálás maradt Arboulinnek, mindig előtérbe helyezte, kissé úgy bánt vele, mint bizalmasabb családtagjával.

⁴ Reinette a francia reine (királynő) szó kicsinyített alakja, egyben híres almafajta neve, melyet magyarul – hibásan – renet helyett ranet-nek mondanak.

A király barátnőjének, „Franciaország Ágyasának”, e különös, élénk szellemű, fiatal korában lebilincselő szépségű, mindenre kiterjedő érdeklődésű nőnek barátsága többet jelentett, mint amit szerényebb nemesi rang vagy vagyon nyújthatott volna: határtalan lehetőségek forrását rejtette, melyet az, aki értett hozzá, ugyancsak kihasználhatott. Pompadour versailles-i lakosztályai, melyeknek titkos lépcsői a király belső szobáihoz vezettek – nyitva álltak a hajlott korú, de mindig derűs párizsi bankár előtt. Nem kétséges így, hogy Pompadour már korán értesült Arboulin kedvenc unokaöccsének létezéséről, kitűnő tehetségéről, messzemenő ambícióiról, s nyilván alig lehetett volna olyan szerényebb kérés, melyet a királyi kegyencnő ne teljesített volna.

Arboulin bácsinak is megvolt így természetesen a maga szalonja, ahol viszont az ő barátai találkoztak az enciklopédisták szellemi légköréből néha hazaránduló Antoine-nal. Ily módon ismerkedett meg s kötött barátságot egy kitűnő tehetségű fiatalemberrel, kortársával, aki az *Herault* nevet viselte. Ezt a nevet viszont a francia szellemi áramlatok egyik legérdekesebbikének, a janzenizmusnak történetében lehet megtalálnunk. Az ifjú Herault édesapja ugyanis abban az időben rendőrfőnököféle volt, amikor az egész társadalmat megmozgató janzenista mozgalmat „likvidálták”, valóban „rendőri eszközökkel”, a Port Royal-i zárdában. A szabadelvűek s az egyházi reformok hívei szemében így nem volt gyűlöletesebb név az Herault-nál – valóságos sajtóhadjárat indult ellene: röpiratok, gúnyrajzok, emlékiratok hasábjain bukkan fel éppúgy, mint a szelíd című Egyházi Hírekben: torzítva, egy nemzet gúnyjának kiteve, üldözőbe véve az üldöző rendőrbiztost. Herault-t ez a kampány sírba vitte, ottmaradt viszonylag fiatal özvegye kitűnő fiával s a továbbgyűrűző janzenista mozgalom minden emlékével.

A fiatal Herault persze bemutatta édesanyjának hasonló korú barátját, s a még mindig szép özvegy és a fiatal párizsi ügyvéd, matematikus, széplélek között hosszú, bensőséges, termékeny barátság fejlődött ki. A levelezés, mely közöttük szövődött, sok mindent elárul a fiatal Bougainville egyéniségéből, fantáziájából, vágyaiból.

Herault a katonai karriert választotta, s az anya, aki féltette fiát, úgy látszik, rábeszélte Bougainville-t is arra, hogy kísérje el fiát. Az igazság az volt, hogy Antoine nem sok kedvet mutatott az ügyvédi

pályához s ahhoz sem, hogy örökölt földjein gazdálkodjék. A katonai pálya, a hadjáratok, a belőle fakadó lehetőségek vonzották.

Próbáljunk néhány sorban történelmi körképet adni arról, hogy milyen is volt az az Európa, melyben egy párizsi polgárfiú elindult a „dicsőség” felé.

A múlt században már kialakultak a nagy monarchiák. Franciaország az első szárazföldi hatalomnak számít. Anglia feltörő, gyarmatbirodalmát összekovácsoló királyság, Spanyolország „elvéhedt”, de jórészt amerikai kolóniai révén még mindig komoly súlyt képvisel a világpolitikában. Francia- és Spanyolország királyi háza egy, s ez a rokoni szövetség segíti elő a vezető francia politikusok szándékát, hogy gyarmatok szerzésével igyekezzenek valamilyen módon rendbe hozni azt az állandó pénzügyi zűrzavart, mely Franciaországot jellemzi a XVIII. század közepén.

Ami a kontinens többi államát illeti – belső viszályaik, dinasztikus háborúk szántják fel nyugalmukat, s így a „harmadik rend”-nek, a polgárságnak kialakulása, megerősödése lassúbb ütemű, mint nyugaton, elsősorban Németalföldön. A Német Birodalom állammozaikjából feltör a kis Brandenburgból kinövő Poroszország. Ausztria, melynek Kelet felé mindig számolnia kell a gyengülő, de még mindig veszélyes török hatalommal, Mária Terézia alatt hosszú „örökösödési” háborúba bonyolódik.

Nagy Péter Oroszországa már nemcsak kontinentális hatalom. A tengerek szerepét ez a nagy uralkodó teljes mértékben felismeri. Ez idő tájt még nyílt földrajzi probléma – vajon Ázsia és Amerika északon egyetlen földrészt alkot-e, vagy elválasztja-e őket tenger, szigetvilág, szoros?

Nagy Péter a dán származású Beringet indítja útnak, aki 1728-ban megállapítja: nincs szerves kapcsolat a két kontinens között. Beringet új expedíciójára már Katalin cárnő küldi ki 1740-ben – az orosz Csirikovval együtt.

Az Aleuták szigetsorával párhuzamosan halad, elér Alaszkába. Korai halála miatt nem ő, hanem Csirikov fejezi be a „Szent Pál” fedélzetén a nagy felfedezést.

Ahhoz, hogy Bougainville pályáját, ambícióit megérthessük, egy pillantást kell vetni az európai országok gyarmatbirodalmainak kialakulására a XVIII. század első felében. Kétségtelen, hogy az

Indiához, a szigetvilághoz s Távol-Kelethez vezető út továbbra is a Jóreménység fokának érintésével vezetett. Portugália megtartotta megerősített kereskedelmi gócpontjait Afrikában, a malabár parton, Nyugat-Indiában, Bengálban, Timorban, Macaóban. Valódi erejét az az erőszakkal fenntartott privilégium erősítette, mely a Kínával való kereskedelmet kizárólag portugál kezekbe juttatta: ezt kínai kereskedő-társaságok segítségével gyakorolta, főként Kantonban.

Spanyolország a távol-keleti vizeken a Fülöp-szigetektől kiindulva – elsősorban misszionáriusai segítségével – Japán felé törekedett, de ezek a kikötők bezárultak a XVII. században az európai kereskedelem előtt, s Spanyolországnak a távol-keleti kínai partokon egy-két gyenge támaszpontja maradt csak.

A holland Kelet-indiai Társaság a XVIII. század közepén még biztosan uralta az Indiai-óceánt. Mindamellet már korántsem élvezte a múlt században elfoglalt privilegizált helyzetét, s a Társaság urainak osztalékai, melyek még 40%-ra rúgtak a XVIII. század második évtizedében, 1740-re 25%-ra apadtak.

A franciák 1723 és 1740 között rendkívül vállalkozó szellemről tettek tanúbizonyságot. Itt azonban a névtelen holland „kereskedő urak” helyett inkább egy-egy érdekes, egyéni profillal találkozhatunk. Ilyen Dupleix, aki megalapítja az indiai francia gyarmatbirodalmat, s egykori felettese, Dumas, aki hatalmas hadjáratokat szervez, majd független indiai fejedelemséget alapít. Egy harmadik nagy francia hajósnak s gyarmatosítónak, La Bourdonnais-nek köszönheti országa az Indiai-óceán egyes szigetein szerzett befolyását.

Ám a nagy francia-angol háború kitörésének pillanatában a sejtethető előny feltétlenül Anglia oldalán áll. Hajóinak tonnatartalma tekintetében jóval felette áll Franciaországnak, s az angol Társaság anyagi erői hatalmasabbak s megalapozottabbak, semhogy kimerítené a háború úgy, mint az állandó pénzzavarban szenvedő franciákat. Bombay kikötője – angol kezekben – biztos menedéket nyújt a hadihajóknak, míg a monszun úgyszólván fél évre megbénítja Francia-India támaszpontjait.

Hogyan alakul a vetélkedő két európai nagyhatalom helyzete Amerikában? Az erős önkormányzati érzékkel rendelkező, kezdetben elszórt, egymással össze nem függő angol településeket a XVIII. század közepén úgyszólván mindenütt a királyi kolóniák rendszerére alakítják át. Számban állandóan növekednek az angol

kolónusok, s az áramlás szakadatlanul tart, részben délről észak – Kanada – felé. Itt bizonyos „semleges sáv” választja el a francia s angol gyarmatbirtokokat – ez az irokézek öt nemzetségének területe, melyet Franciaország a század első esztendejében biztosított e népes indián törzs számára, s ezt meg is erősítette az utrechti békében. A francia Kanada lényegében Montreal és Québec között helyezkedett el, mint „valami óriási falu”; a francia telepesek nem szívesen alkottak nagyobb városi közösségeket. Québecnek a XVIII. század közepén nyolcezer, Montrealnak csak feleannyi lakosa lehetett. A francia gyarmatoknak – békeidőben – csak nagyon laza kapcsolatuk volt az anyaországgal.

A nagyhatalmak közötti fegyveres konfliktust, mely végül Kanada utolsó francia gyarmatainak feladását követelte, valójában a spanyol-francia szövetségi politika érlelte meg. Anglia számos helyén a világnak összeütközött a spanyol hatalommal – Gibraltártól kezdve a floridai és georgiai súrlódásokig. 1739-ben hadüzenet nélkül tört ki a háború, melyhez – dinasztikus kapcsolatok alapján – Franciaország néhány hónappal később csatlakozott.

A kedves nagybácsi vállalta a felszerelés „hozományát”, s az új, buzgó tisztjelölt barátjával együtt elindult a Saar-vidéki kiképzőtáborba. A szép özvegy áldásai kísérték mindkettőjüket, s megkezdődött Bougainville életében a rokokó-katonásdi, mely később még annyi komoly élményt tartogatott számára. Itt egy becsületes, öreg tábornok gondjaira bízta őket, aki igyekezett finomabbra fogni a két jó családból való párizsi fiatalember katonai nevelését, mint kötéllel fogdosott rekrutáit. Chevert tábornok szívesen fogadta Bougainville jogász mivoltát is, s megtette tiszteletbeli hadsegédének. Lassanként kialakult a fiatal tisztek között valamilyen – nyilván az egyszerű öreg katonától sugalmazott – bajtársiasság, mely alig emlékeztetett az elkényeztetett párizsi szalonok légkörére. Különösebb hadi élmények nélkül telt el a táborozásra szánt fél esztendő, s az ifjú tiszt az ősz kapujában boldogan sietett vissza Párizsba.

Párizs nem lett hozzá hűtlen. Arboulin bácsi már előkészítette fogadását Pompadournál, s ugyanakkor nyomdába került az integrálszámításról szóló művének második kötete is, s végül Madame Herault gyöngédsége – a levelek tanúsága szerint valamerre a szerelmes és anyai érzések határvonalán – talán még kedvesebbé tette

együttléteiket. D'Alembert is szívesen fogadja: az enciklopédista matematikai s általában természettudományi tanulmányaitól a filozófia felé fordult, s a költészetten kívül a zeneelmélettel kezdett foglalkozni.

Az egykori Jeanne Poisson, Le Norman úr különváltan élő felesége ez idő tájt ért udvarbeli hatalma delelőjéhez. Örgrófi címere köré hercegi hermelint kanyarított a király kegyelme, Franciaország aranyos liliomaival hímezték ki ágytakaróját, címe szerint a királyné udvartartásának egyik vezetőjévé vált, s Versailles-ban, a királyi palota másodemeleti „kegyencnö” lakosztályát ez idő tájt cserélte át kényelmesebb, XV. Lajos magánlakosztályához szorosabban csatlakozó szobákkal. Itt tulajdonképp a faburkolat gazdagsága volt Lajos szeretetének záloga: mindenben emlékeztetett a király könyvtárszobájának dekorációjára. Ha kinézett hálótermének ablakából, a csodálatos kertnek, Le Nôtre mesteri alkotásának legszebb, északi szárnyára látott – erre helyezkedtek el eredetileg ugyanis a Napkirály lakótermei.

Pompadour ülve fogadott, s íratlan szabály úgy kívánta, hogy Franciaország „első” asszonya jelenlétében senki se foglalhasson helyet, kivéve egészen ritka halandókat, országos nagyságokat, egy-egy régi jóbarátot s az enciklopédisták köréhez tartozó egy-egy író, filozófust, művészt. Milyen lehetett az első beszélgetés, melyet nyilván Arboulin jelenlétében a huszonhat éves Bougainville s a nála hét évvel idősebb „hercegesített örgrófnő” folytatott? Beszélgetésük nyilván a francia gyarmati politika körül forgott, új világok, tengerentúli területek meghódítása szerepelt benne s mindenekfelett Kanada, melyről ugyan Voltaire úgy nyilatkozott, hogy alig más „néhány holdnyi jégmezőnél” – de amelynek valódi értékéről bizonyára többet tudott Pompadour a maga titkos kabinetjében.

Még mielőtt döntésre került volna a sor, bár valószínűleg ez is az udvari kegy áradása lehetett – Bougainville csatlakozott egy Londonba induló diplomáciai misszióhoz, amely amerikai vitás határkérdéseket volt hivatva dűlőre juttatni. Az ifjú Bougainville-t matematikai könyve révén kitűnő fogadtatásban részesítették az angol főváros legérdekesebb szellemei, Samuel Johnson is.

Nem sokkal visszatérése után már konkrét megbízás formájában mosolygott rá Pompadour kegye: mint dragonyos kapitányt segédtisztként osztották be a Kanadába induló francia főparancsnok, *Montcalm*

kíséretébe. A *Licorne* – Montcalm-nak, a kor egyik legkitűnőbb francia vezérének hajója – 1756 márciusában futott ki a hazai partokról. A hadvezér barátja, rajongója a széptudományoknak, művészetnek, így megosztja estéit hadsegédjével. Bougainville viszont azt írja fivérének a hajó kapitányáról, hogy „igen kedves ember: megígérte – az átkelés alatt megismerteti velem a tenger s hajózás titkait”.

A levél végén arra kéri akadémikus testvérét, küldje ki Kanadába az *Integrálszámítás* második kötetét, mielőtt az napvilágot lát Párizsban.

Az utazás nem volt egészen veszélytelen: mintegy négyezer főnyi katonaságot vitt a kis flotta, melynek ki kellett kerülnie a túlerőben levő angol hajóhad figyelmét. A hónapokig tartó utazás tengerészeti szempontból zavartalannak mutatkozott, s az ifjú dragonyostisztnak így módjában állt elsajátítani a hajózás korabeli tudományának legfontosabb alapelemeit.

Québecben érnek partot, s a háború megpróbáltatásait szenvedő Kanada francia telepesei örömmel fogadják a hazai csapatokat s vezért. A háború részben tengeren, részben szárazföldön zajlik. A flotta francia tisztjei azonban az angol ellenségnél is nagyobb ellenségnek tartják azokat a vezető tengerésztiszteket, akik nem főnemesi származásúak, vagy nem a királyi „vörös egyenruhát” hordó tengerészcadétek sorából emelkedtek ki. A „vörösek” és a „kékek” – plebejusok – közötti ellentét, mely magának Bougainville-nek életét is megmérgezi majd, a kanadai hadjárat során komoly francia tengeri csatavesztést idéz elő. Ám ugyanezek a származásukra oly kényes tisztek s hajóskapitányok gyanús (bennszülöttekkel folytatott) cserekereskedelmet üznek, melyet a király nagy miniszterének, Colbert-nek szigora sem tudott kiirtani.

Angolok s franciák igyekeznek szövetségeseket verbuválni Kanada a mainál akkor még jóval népesebb indián törzsei között. Ha a kor újvilágbeli történelmének lapjait forgatjuk, azt hihetjük, meg-elevenednek gyermekkorunk felejthetetlen Cooper-történetei. Csak éppen a francia források az angolokat s a velük szövetséges törzseket vádolják a legszörnyűbb kegyetlenséggel s vadsággal, míg a nagy angol-amerikai elbeszélő a franciák s barátaik barbarizmusát véste fel emlékeinkben. Az igazság nyilván az, hogy Kanada végtelen térségein az emberirtás mindkét oldalon vad, ösztönös kegyetlenséggel folyt, s ebből a „vörösbőrűek”, akiknek fehér patrónusaik lovat,

fegyvert s pálinkát adtak, ugyancsak kivették részüket – néha saját fehér szövetségeseik legnagyobb irtózatára s megrettenésére is.

Montcalm személye azért rokonszenves ezekben a kíméletet nem ismerő hadjáratokban, mert igyekezett megfékezni szövetségesei vadságát s saját embereinek kegyetlenségét. A hagyomány szerint ugyanakkor, amikor szemére vetette az egyik indián főnöknek rémtetteit, ez – Bougainville átírásában – így válaszolt az angol főparancsnoknak: „Atyám, ne számíts arra, hogy mi olyan könnyen és irgalmasan tudunk végezni az angolokkal, ahogy te szeretnéd! Még vannak olyan harcosaink, akik nem ízlelték meg az ellenség csontjaiból főzött levest. E harcosokat a világ minden tájáról a friss hús sóvárgása vezeti ide. Nekik is meg kell tanulniuk, hogyan forgassák a kést, miként kell belemeríteniük az angol ellenség szívébe...”

Bougainville kénytelen-kelletlen maga is szemtanúja ezeknek a megismétlődő kegyetlenségeknek. „Kedves fivérem – írja –, magunk is mélységesen gyötrődünk szívünkben, s a felháborodás annyira nő csapataink körében, hogy egyedül, indián szövetségesek nélkül kívánják folytatni a háborút: nem akarnak olyan segélycsapatokat, melyek beszenneyezik becsületünket... Sajnos, én magam is épp eleget láttam a borzalmakból. Az itteni levegő ragályos e tekintetben, s attól kell félnünk, hogy magunkra is ráragadnak a bűnök azoktól az emberektől, akik számára nem voltunk képesek közvetíteni semmiféle erényt...”

A hadjáratok közben, természetesen, bőségesen kiveszi részét az élet Kanadában kínált gyér örömeiből. Sóvárgása Párizs után egyre nő, ezt a vidám katonaelet, a városok vendégszerető lakossága nem tudja elfojtani. Québec s Montreal farsangi világában továbbfolytatja matematikai tanulmányait, s hazaküldi további megfigyeléseit. Emellett azonban új stúdiumba is kezd – úgy véli, hogy ez nagyobb érdeklődést szerez majd számára az óhazában, mint a matematika: az új téma az indiánok szokásairól szóló mű lesz, tehát etnográfiai kutatás, melyhez a harcok szünetében igyekszik bőséges anyagot, személyes megfigyeléseket gyűjteni.

A Csendes-óceán későbbi nagy hajósának egyéniségét egészen más, újszerű megvilágításba helyezik ezek a kanadai személyes élmények. A franciákkal baráti irokéz törzshöz megy, ahol ünnepélyes szertartással a törzs tagjává fogadják, nevet is kap – ő lesz a Haragvó Égbolt. „Új családom – írja fivérének – a Teknősbéka nevet viseli,

ez ékesszólásban s bölcsességben első helyen áll. Ebből láthatod, hogy igyekszem akadémikus fivére lenni itt is...”

A XVIII. század közepének kanadai indián világa természetesen semmiben sem hasonlított a mai észak-amerikai rezervátumokhoz. A két európai nagyhatalom közötti vetélkedés bizonyos politikai előnyökhöz juttatta a törzsfőnököket, zsákmány kínálkozott, mindig akadt olyan indián, aki megtanulta a fehérek nyelvét, kiismerte szokásait – eközben maguk is átvették a kor európai eszméit, s ebben az időben születtek az első írott indián törzsi „alkotmányok” is.

Rousseau kortárs volt: eszméi – a természethez való visszatérés, a természet ölen élő ember veleszületett jósága és tökéletessége, a *nemes vad* fogalma – széles utat törtek maguknak különösen a francia értelmiség körében. Egy nemzedékkel ezelőtt aligha lehetett volna így elképzelni, hogy egy kényes párizsi dragonyostiszt megosztja az irokéz családdal vigvamját, s igyekszik mai szóval élve folklórkutatást végezni a törzs belső kisvilágában eltöltött hónapok alatt: megtanul valamit nyelvükből, elsajátítja szokásait, igyekszik némiképp szelídíteni erkölcsüket s mindenképp hidat teremteni két faj, két civilizáció, két ennyire eltérő életforma között. Fél század múlva ugyanezt az utat, hasonló indián táborozást választ a romantika egyik legnagyobb írója, Chateaubriand, amikor együtt él majd az általa annyira felmagasztalt natchez törzssel.

Gáláns században él Bougainville – így mint a Teknősbéka nemzetségének új testvértagjához az is illik, hogy alkalmi indián feleséget válasszon magának. Ezt az élményt természetesen kellő „tálalással” hozza párizsi barátainak tudomására. „Valóban – írja – ezek a vörösbőrűek nagyjából és egészében annyira hasonlatosak Homérosz görögjeihez, hogy típus szerint fellelhetem közöttük Akhilleuszt, Ajaxot, Odüsszeuszt, Nesztort... Természetesen nem hiányzik a szép Brizeisz sem – csak éppen itt nem duzzognak miatta, mint ahogy Akhilleusz tette... Ez talán nem azért van, mert ezek az itteni szépek nem érnék meg a fáradságot – hanem inkább azért, mert mi nem vagyunk féltékenyek, de szűkkeblűek sem...”

Bougainville a maga módján komolyan veszi a törzsi testvériséget, ajándékokkal megrakodva mindannyiszor lerándul Sault Saint Louis-i irokéz rokonaihoz, amikor a szolgálat megengedi. Velük él, részt vesz családi szertartásaikon, s mint ahogy írja, „velük kellett sírnom, jajgatnom, pipáznom egy nagy temetés alkalmával”.

Ritka élmény, hogy ez az „indián-rokonság” nem megy egészen feledésbe Bougainville hosszú pályája alatt. Kanadából való távozása után két évtizeddel történt, hogy a francia flottában 1778-ban szolgálatot teljesítő magas rangú tengerésztisztet a zászlóshajó fedélzetén meglátogatja majd három Sault Saint Louis-i indián. Ezeknek egyike annak az indián főnöknek unokája, aki a Teknősbéka-nemzetség nevében törzsi taggá fogadta Bougainville-t. Ezt Bougainville mint emlékezetes esetet fel is jegyzi naplójában, ennél nem sokkal többet – ám egyik ugyancsak naplót vezető tengerésztisztársá ez még ki is egészíti azzal, hogy a szóban forgó indián nyakában francia emlékérmét látott, s ebből kétségtelenül kiderült, hogy az ifjú irokéz Bougainville „unokaöccse” – anyja s az egykori francia dragonyostiszt indián felesége testvérek voltak. Egyébként Bougainville-nek, mint a törzs tagjának emléke még hosszú évtizedeken át élt Montreal környékén, s később, a XIX. század első évtizedeiben ez a törzs Louisianába menekült, s tagjai, akik „némi fehér vérrrel keveredtek”, spanyol fennhatóság alatt kormányoztak egy területet.

A kanadai hadjárat Bougainville részére négy hosszú esztendeig tartott, s a dragonyos kapitány fokozatosan ezredesi rangra emelkedett. Különösen szerencsés módon egyesítette a harmincas évei elején levő fiatal katonatiszt a gyarmati hadjáratban annyira megkívánt leleményességet, a személyi bátorságot s azt a tulajdonságot, melyet vezére, Montcalm úgy írt körül, hogy „szellem és tehetség dolga, hogy valakinek jó feje legyen”.

A háború általában kis egységekkel folyt, őrzáratok, felderítések váltakoztak bekerítő hadmozdulatokkal, időnként egy-egy erőd ostromával, melyben Bougainville-nek is jelentős szerep jutott. Ez utóbbi hadműveletben egy Viharfelhő nevet viselő indián főnök is tevékenyen részt vett – jutalmul nagy katonai parádé keretében ezüsttel berakott tűzfegyvert kapott. Az ünnepi beszédet Bougainville mondta – az egykorú krónikás tanúsága szerint már hibátlanul használta az indiánok színpompás, hasonlatokban gazdag s mégis fehér ember számára túlságosan kérkedő stílusát.

Legnagyobb csatáját az Ohio völgyében vívja: itt háromezer francia gránátos és kétezer rézbőrű áll ellent a sokkalta erősebb angol ellenségnek. A csata egész napon át tart, Bougainville fejsebet kap, de továbbra is kezében van a kis sereg parancsnoksága, s arra kényszeríti az angolokat, hogy tetemes veszteségek után visszavonuljanak.

Montcalm – részben jutalmul, részben, hogy hasznot húzhasson Bougainville összeköttetéseiből – hazai missziót bíz munkatársára, s Bougainville 1758-ban Québecben hajóra száll. Sikeres utazás után, mely különösebb kalandok nélkül zajlott le, karácsonyra Bougainville újból megjelenhetik az udvar előtt. Pompadour világának szelíd ösze ez – sikerült minden udvari ellenségét eltávolítani a kormányrúdtól, XV. Lajos világában mindenütt Pompadour kegyeltjei ülnek. Naplójegyzetei szerint Bougainville bejáratos lesz a versailles-i udvarhoz, s a mindenható kegyencnő, aki érdeklődésének legjavát már az államügyeknek szenteli, szinte naponta fogadja. „Pompadour marquise igen nagy jóindulatot mutatott velem szemben – írja jegyzeteiben –, s minthogy lényegében ő volt a király első minisztere, gyakran dolgoztam vele együtt küldetéseim céljának megvalósítása érdekében.” Az íróasztalon – Pompadour híres kagylódíszú kabinetjében – térképeket bontanak ki, s Bougainville felvázolja Montcalmmal együtt formált tervét: Kanada megszabadítását az angoloktól – a Hudson-öböl ellen tervezett francia támadás segítségével.

Pompadour lelkesedett a tervért, azonban – mint mindig – a kincstár helyzete nem engedett ily nagy vállalkozást, annak ellenére, hogy Pompadour hajlandó volt „saját zsebéből” kétmilliót áldozni a vállalkozás sikeréért. A hivatalos körök azonban kevés rokonszenvet tanúsítottak a Montcalm–Bougainville terv iránt, s így az ifjú ezredes lényegében dolgovégezetlenül volt kénytelen elhagyni a hazai földet rövid párizsi tartózkodás után, mely csak épp annyira volt elég, hogy Mme Herault-t s otthoni barátait viszontláthassa.

Montcalm a félsiker ellenére is a régi szeretettel fogadja, jelentős hadműveleteket bíz hősünkre. A véletlen úgy hozza magával, hogy egy kisebb ütközetben szemtől szembe kerül egy angol tiszttel, akinek *James Cook* a neve, egy esztendővel idősebb Bougainville-nél, s aki talán szerencsésebb riválisa is lesz a Föld körülhajózásának csodálatos dél-tengeri kalandjában. Minden epizódyszerű győzelem, kisebb siker ellenére az anyaországi támogatás hiányában a franciák helyzete Kanadában egyre tarthatatlanabbá válik. Megkezdődik híres visszavonulásuk Québec felé, itt kerül sor a carilloni csatára, melyben Montcalm halálos sebet kap. A vezér halála s Québec eleste jelzi a kanadai hősköltemény szomorú lapjait. Még egy nagyobb szerep vár Bougainville-re – ő vezeti Île-aux-Noix erődjének védelmét

mindaddig, míg parancsa szerint nem adja fel tisztességes feltételek mellett az angoloknak. 1760 végével részben angol hajók fedélzetére veszik a francia sereg megmaradt katonáit, s Bougainville is angol csatahajón indul haza – az örökre elvesztett francia Kanada szomorú emlékével terhelten.

VIII.

Amikor 1760 őszen Québec, majd Montreal feladása után az utolsó francia katona is felszáll az angol hajóra, hogy búcsút mondjon a Szent Lőrinc-folyam partjainak – mintegy hetvenezer főnyi francia telepes sorsa függ attól a békeszerződéstől, melyet az angol és a francia felség tanácsosai kötnek majd egymással, amikor egy megnyert s egy elvesztett kontinens felett osztozkodnak. Szabad vallásgyakorlásról, a „párizsi szokásjog” s a francia törvények hatályának némi fenntartásáról vitáznak – az angol többség alatt, de három esztendő múlva, 1763-ban már eltörlik Kanadában a francia jogot, s mindaz ami megmarad – a katolikusok szabad vallásgyakorlása az angol király többsége alatt. A francia telepeseket – ha maradni akarnak – anyagi érdekeikben nem éri bántódás, csupán egy-két vidék lakosságának, így a későbbi Új Skócia francia telepeseinek kötnek útilaput a talpára.

A hajporos, parókás ellenfelek valóban lovagiasak; Bougainville a többi francia tiszttel együtt csak akkor szállhat ki a hazai partokon, ha szavát adja arra: nem harcol az angol király s szövetségesei ellen. Egyelőre könnyen teheti, mert pillanatnyilag elcsendesedett a hétéves háború csatazaja. Versailles éppúgy, mint Párizs, tárt karokkal fogadja: a legendás hírű, hősi emlékü Montcalm legkedvesebb munkatársa, fiatal ezredes, aki szép, férfias homlokán három csata sebeinek emlékét is viseli. Pompadour (életének még hátralevő két évében) nagy rokonszenvvel s érdeklődéssel karolja fel egykori pártfogójának uno-kaöccsét; a király mindenható minisztere, Choiseul szívesen használná fel Bougainville harci erényeit a megújuló németországi hadjáratban – de a párizsi szalonok dédelgetett kanadai hőst köti a szava.

Valóságos diplomáciai hadjáratot folytat Londonban, s igénybe veszi matematikus és író ismerőseit, barátait is, hogy az angol király

„mentse fel parolája alól”. Ez némi huzavona után mint a „legfőbb kegy jele” megtörténik, miután Bougainville integrálszámításról szóló könyveit a lovagias ellenfél uralkodójának dedikálja. Az angol válasz végül is úgy hangzik: Bougainville ezredes nem küzdhet angolok ellen tengerentúl, de Európában királya igénybe veheti kardját, ott, ahol épp akarja.

Két udvar (épp hadiállapotban állnak egymással) játéka s intrikája között dől el Bougainville becsületszavának kérdése. Amikor megjön a londoni felmentés, azonnal Németországba indul, mint a seregarancsnok hadsegéde. Kiderül, hogy a kanadai esztendők megacélozták ellenálló képességét: mindenkinél jobban bírja a katonaelet megpróbáltatásait, s a haditudományokban is messze elhagyja jórészt főúri, szalonokból kikerült tisztársait. Így maga vezet ostromot német erődök ellen, karddal kezében hág fel az ostromlétrára. Jutalmul két bronz várágyút kap: ezt felállítja kis falusi birtokának bejáratánál. Amikor – mint minden késő ősszel – elcsendesedik a csatazaj, Bougainville-nek választania kell, hol, milyen síkon keresi tovább szerencséjét. Nagybátyja azt tanácsolja: elmúltak a fiatalság kalandos esztendői, csendesedjék le, gazdálkodjék, írja meg végre művét az észak-amerikai indiánok „erkölceiről” s igyekezzék így bejutni nemrég elhunyt fivérének nyomán a tudományos világba.

Természetesen kanadai barátainak sorsa sem hagyja nyugodni, hiszen hosszú évek kapcsolják őket össze. Azokat a volt „acaciai” telepeseket, akik hazatértek az óhazába, mert nem akartak angol uralom alatt élni – a király főként a tengerjáró népéről ismert Saint Malo kikötővárosában telepítette le. Bougainville sűrű vendég itt, hogy enyhítsen a repatriáltak sorsán. Így hall egyre többet azokról a szigetekről, melyeket az Újvilágban Saint Maló-i tengerészek fedeztek fel s városukról *Îles Malouines*-nak kereszteltek el. Ezek a szigetek Dél-Amerika déli partjaitól nem messze fekszenek, mai nevük: Falkland-szigetek. Ezek a szigetek lakatlanok, klímájuk inkább a mérsékelt észak-európai tájékoknak felel meg, s stratégiai szempontból bizonyos kulcshelyzetet foglalnak el, mert mintegy őrzik a Csendes-óceánhoz vezető Magellan-szorost.

Bougainville képzeletét lenyűgözi a szigetcsoport, Franciaország elvesztett tengerentúli tartománya helyett ily értékes szigetekkel szeretné hazáját gazdagítani. A terv egyre erősödik, sok technikai részlettel lesz gazdagabb. Egy ilyen vállalkozás a kor viszonyainak megfelelően

magánkezdeményezésre indulhat csak, legfeljebb a királyi kincstár anyagi és erkölcsi támogatása mellett. A Saint Maló-i telepesek közül számosan vállalkoznak az eléggé kockázatos útra, Pompadour is kilátásba helyezi segítségét, itt van Arboulin bácsi, aki a nagy kegyencnő jóvoltából a francia postaszolgálat mindenható vezetője lett, s végül maga Bougainville, aki pénzzé teszi mindenét, s több mint félmillió livres-t (ebben az időben hatalmas tőkét) ruház be a vállalkozásba.

A kor szokásai szerint legalább két hajót kell felszerelni, s a Saint Maló-iak hajlandók arra, hogy a messzi tengerekre is alkalmas vitorlás fregattokat szereljenek fel. Az egész vállalkozásnak bizonyos „katonai” jelleget is kell adni, ezért Bougainville szárazföldi ezredesi rangját átcsereéli nem kis nehézséggel a sorhajókapitányi méltóságra. Ez a lépés, melyet természetesen Pompadour egyenget, beleütközik a főúri tengerésztishti kaszt ellenállásába, akik (némi joggal) szemére vethetik Bougainville-nek, hogy származása polgári, s a tengerésztishti tudományokat „gyakorlatban” sajátította el, nem pedig a királyi tengerészkadétok exkluzív, skarlátpiros egyenruhájában.

Miután megvásárolták a két hajóra az ágyúkat, beszerzik a szükséges cserecikkeket, tenyészállatokat, vetőmagvakat, s utána fedélzetre lépnek – részben családostul – a jövőendő telepesek, akik már megszokták a gyarmati életet Kanada zordabb klímájú vidékein. A hajólegénységet néhány önkéntes egészíti ki, s egy természetdudóst is magukkal visznek, aki emellett szívesen foglalkozik egzotikus népek folklórával is.

Ez végre Bougainville saját vállalkozása – csak a távoli célt ismeri, minden további egyéni leleményességétől, a szerencse forgandóságától függ, végül attól, hogy elkerüljék a minden francia hajóra leselkedő angolokat.

Am mialatt Bougainville vállalkozása elindult, s a Saint Maló-i flotta két hajója kifutott az óceáni vizekre, Kanadában kiújult a harci zaj, de most már nem egymás ellen harcoló angol s francia csapatok és a szemben álló rézbőrű törzsek között tört ki a háború, hanem ezek az évek voltak tanúi annak a hatalmas indián szabadságharcnak, melyet az angol források úgy őriztek meg, mint „*Pontiac lázadását*”.

Pontiac, az indiánok törzsi történelmének talán leghősiesebb s egyben legtehetségesebb alakja, személyi kiválóságával már korán megszerezte szűkebb világában a főnöki jelvényeket. Ottawa-indián volt, a Maumee-folyó partján született, a mai északnyugati Ohio vidékén.

Laza törzsszövetség fűzte össze az itt élő különböző indián fajtákat, s Pontiac harmincéves korára a franciabarát szövetséges csapatok vezetője lett. Parancsnoksága alatt álltak így azok az indián erők, melyek 1755-ben győzelmet arattak Braddock angol tábornokon.

A franciák kivonulása megnehezítette, persze, az ottawák helyzetét is. Pontiacnak sikerült megegyezést létesíteni a „be nem avatkozás elve” alapján a franciák nyomába behatoló angol erők parancsnokával, abban az értelemben, hogy az indiánok nem háborgatják az angol csapatmozdulatokat, viszont őket sem bántják ősi földjeik, vándorlóterületeik s egyéb jogaik birtokában a brit felség katonái és biztosai a franciáktól elhódított észak-amerikai területeken.

Lassanként az ottawáknak s a többi indián törzsnek meg kellett ismernie a XVIII. század gyarmatosítóinak „Pax Britannicá”-ját: tilos volt ezentúl indiánnak az erődökbe betenni a lábát, csak a megjelölt helyeken kereskedhettek, s kitiltották a törzseket mindazokról az eddig szabad vadászterületekről, ahol ezek a vidékek érintkeztek az óhazából egyre nagyobb számmal özönlő angol telepesek számára kijelölt térségekkel. A franciák uralma enyhébb, közvetlenebb volt, nem éreztettek faji előítéleteket, s a francia telepesek szám szerint is kisebb veszedelmet jelentettek, mint az egyre inkább eltérébélyesedő angol gyarmatosítás.

A franciáknak csak egy része vándorolt vissza az óhazába, a többség megmaradt az amerikai röghöz tapadva s várta, hogy majd „Franciaország csodája” bekövetkezik, s Lajos király visszaveszi mindazt, amit gyenge miniszterei kiejtettek kezükből. Ezek a francia telepesek nyílt vagy titkos szövetségeseivé váltak annak a Pontiacnak, aki – úgy látszik – a diplomácia művészetében nem maradt el a XVIII. század közepének angol s francia államférfiúi mögött. Hatalmas szervezkedés folyt az indián törzsek közt a legnagyobb titokban: soha a történelem nem mutatott példát arra, hogy lángra lobbanjon a rézbőrű törzsek faji szolidaritása, s egymástól igen nagy távolságra élő törzsek, nemzetségek, melyek nem is tudtak egymás létezéséről, hatalmas törzsszövetséget alakítsanak ki, mely elismeri Pontiacot vezérének. A Nagy-tavaktól a Mississippi alsó folyásáig két év alatt úgyszólván valamennyi indián törzs hajlandó volt vállalni a harcot s az ezzel járó kockázatot. A közösen megállapított s titokban tartott haditerv szerint 1763 májusában mindegyik indián törzsnek meg kell rohannia a legközelebbi angol erődöt s a lehetőség szerint meglepetésszerűen elfoglalni.

A hatalmas indián vállalkozás jórészt sikerült is: tizenkét meg-erősített angol támaszpont közül a kijelölt napokon nyolc jutott az indiánok birtokába. Ezeken a helyeken a várórség legnagyobb része áldozatul esett az erődben levő polgári lakossággal együtt, s mérhetetlen zsákmány került az indiánok kezére, akik most már tüzéséghez is jutottak. Egyedül Pontiacnak nem sikerült tervezett vállalkozása, a legnagyobb angol csomópont és erőd, Detroit bevétele. Az angol parancsnok ugyanis Pontiac egy ellenségétől bizalmas értesítést kapott, hogy jó lesz május 9-én éjszaka résen lenni. A meglepetésszerű támadás, mely máshol oly sikerrel tükrözte az indiánok sajátos hadművészetét, itt kudarcot vallott, s Pontiacnak szabályos, hosszadalmas, európai szabályok szerinti várostromhoz kellett folyamodnia.

Pontiac politikai munkája megerlelte az indiánok szolidaritását: követei most már nyíltan beszéltek az összes fehér kiűzéséről s egy nagy, egyetemes indián szövetségről. Sikerét kezdetben megerősítette, hogy a veszélyeztetett vidéken mintegy négyezer angol katona állomásozott csak, mely gyenge erőt képviselt a túlnyomó számban levő rézbőrű harcosokkal szemben, akik most már tüzi fegyverekkel is bőségesebben rendelkeztek. Az angolok először vízi úton igyekeztek Detroitba segélycsapatokat juttatni, de ezek a hajók indián zsákmányként estek Pontiac kezébe. Viszont nem tudta megakadályozni, hogy a Niagara-erődből ne érkezzék ide jelentősebb segítség. Ám Pontiac hadvezéri tehetsége megghiúsította a július harmincegyedik „véres kitörés” napján a detroitiai ellentámadását.

Pontiac kémei figyelték az Atlanti-óceán partvidékeit: mikor érzékeli meg a várva várt francia flotta, mely hivatva lesz új fordulatot adni az eseményeknek. Ehelyett nagyon lassan ugyan, de mégis sorozatosan angol erősítések érkeztek, s ezalatt kiderült, hogy a rézbőrű harcosok kitűnőek kisebb csapatmozdulatokra, cselvetésre a bozótban s a szavannákon, de az európai értelemben vett várostrom tüzéségi párbaja – teljesen idegen hadművészetüktől. A törzsek közt is sűrűlódások támadtak, s nemsokára Pontiac csak saját ottawáival szorongatta a bekerített Detroitot. Így az ostrom helyett a diplomácia fegyvereivel igyekezett a továbbiakban megvívni harcát, különösen akkor, amikor értesült a francia-angol békekötésről, mely megpecsételte a franciák amerikai birtokainak sorsát. Így visszavonult hazájába – a Maumee-folyó vidékére.

Az angol erődök egy része továbbra is az indián szövetség kezén volt, de a kezdeti sikerek már ellanyhultak, s a következő két esztendőben Pontiac inkább szervező munkával foglalkozott: újabb és újabb indián törzseket igyekezett bevonni a törzsszövetségbe, ami sikerült is neki, mert az „indián-király” híre most már egész Észak-Amerikában szétterjedt. Ezt a tekintélyt használta fel arra, hogy hivatalos béketárgyalásokat kezdjen ő brit felsége kormányzóival. A felkelés kirobbanása után több mint három évvel a New York állambeli Oswegóban 1766 júliusában meg is kötötték a békét, melynek során Pontiac nyugat-európai diplomataikat megszágyenítő ügyességgel harcolt az összes indián érdekeiért. Amikor megkötötték a békét, ő maga ajándékokkal dúsan megrakodva vonult el hazai hegyei s vizei felé, abban a biztos tudatban, hogy egész fajtájának az adott körülmények között dicsőséget szerzett, s az ő személye garancia arra, hogy az angolok – márcsak újabb felkeléstől való félelmükben is – betartják a vérrel írt passzusokat.

Magánbosszú vagy az angol gyarmati diplomácia keze volt-e benne további sorsában – nehezen állapítható meg. Egy angol kufár három esztendővel a békekötés után felbérelt egy illinois-indiánt, aki nem riadt vissza attól, hogy orgyilkos módjára megölje a rézbőrűek fajtájának legtehetségesebb, legkitűnőbb fiát, Pontiacot. Ő volt az egyetlen olyan sugárzó erő és akarat, aki képes volt arra, hogy a szűk törzsi érdekeken soha felül nem emelkedő rézbőrűeket egyetlen hatalmas, akkor még milliós faji egységbe tömörítse. Halálával megbomlott az egység, az ottawák és az illinoisok közt Pontiac meggyilkolása miatt a legvéresebb törzsi háború tört ki, mely az utóbbi törzsnek majdnem teljes megsemmisítésére vezetett.

A hasznot természetesen az angol gyarmati igazgatás húzta, mely ezentúl gondosan örködött – nehogy Pontiachoz hasonló hatalmas indián egyéniségek egyesíthessék újból a széthullott törzseket.

IX.

Mi maradt XV. Lajos tengerentúli birtokaiból abban az esztendőben, amikor Bougainville két hajója, az *Aigle* s a *Sphynx*, bizonytalan újvilágbeli útjára elindult? Az 1763 februárjában megkötött

angol–francia béke bevezető szavai szerint a felek „keresztény, általános és örök békét” kívánnak kötni. Így tehát valóban általános érvénnyel szabályozták a francia gyarmatok kérdését is. Indiában Franciaország csak öt kereskedőállomást tarthatott meg, elvesztette Senegalt, Minorcát. Felbecsülhetetlen értékű s kiterjedésű amerikai birtokaiból csak apró töredékek maradtak: Saint Pierre és Miquelon s az Antillák egyes szigetei. Új-Franciaországot s a Mississippi partját az angoloknak engedte át Lajos király, míg a jobb part egyéb pontokkal együtt spanyol kézbe került annak a sok költségnek jutalmazásául, mely a spanyolokat mint a franciák szövetségeseit terhelte. A legkeresztényibb király ő brit felsége javára lemondott „a legteljesebb formában, minden megszorítás nélkül, s anélkül, hogy valaha is, bármely ürügy alatt, akármilyen jogcímen újból feltámaszthatná igényeit” minden egyéb amerikai birtokról. Amit cserében kapott, csak a francia lakosság vagyoni jogi biztosítása s a szabad vallásgyakorlat kikötése volt – amennyire ezt megengedik a törvények.

Így tehát Bougainville hajója, mely az elvesztett gyarmatok helyett új földeket ígért a francia koronának, azt a reményt éleszthette, hogy sikerül majd távoli, lakatlan vidékeken új otthont szerezni azoknak a franciáknak, akiket nem tud már eltartani az anyaország, s akik úttörői lesznek egy megújuló, hatalmas gall gyarmatbirodalomnak.

1763 szeptemberétől 1764 február elejéig tart a végtelennek tűnő, gyakran oly egyhangú tengeri út, míg fel nem tűnnek a Saint Malo-, mai nevükön Falkland-szigetek. Ha a szirteket, tengerből kiemelkedő zátonyokat hozzászámítjuk, százra is tehető a szigetek száma, melyek lakatlanoknak tűnnek, a tájéknak nincs különösebb varázsa, bár mindent, le egészen a tengerpartig, sűrű vegetáció borít. Hatalmas öböl nyílik a hajósok szeme előtt, dombos, hegyes vidék a háttérben: sehol nem emelkedik füstoszlop, semmi jele nincs annak, hogy ebben az inkább kietlen szigetvilágban valaha is emberi élet, valamiféle civilizáció születhetett volna. Hatalmas, meztelen sziklafalak nyúlnak a tenger felé, mintha éppen leszakadni készülnének – valami félelmes, ördögi erő épp betaszítaná ezeket a dombokat, hegyeket az óceánba.

A fedélzeten a hajóistisztek heves vitába keverednek egymással, s tanúként hívják a tudós Pernettyt: vajon mikor látta először fehér ember ezeket a szomorú szigeteket, melyek mintha kiszakadtak volna

az ősidőkben Patagónia partjairól. Bougainville Amerigo Vespuccira hivatkozik, aki e szigeteknek első felfedezője lett volna, nem sokkal Columbus után. Kitérítenek egy régi, 1598-ban készült holland térképet: Sebald kapitányról, aki először rajzolta be térképbe ezt a szigetvilágot, a németalföldi rajzolókat Sebald-szigeteknek nevezik. Száz évvel később egy angol hajós, Strong száll ki az egyik szigeten, s a szorost, mely a szigetcsoportot nyugati és keleti részre tagolja, Falkland-szorosnak kereszteli, s ez a név szerepel Bougainville angol térképein.

Mintha valóban százévenként kötne itt ki egy-egy szellemhajó – minden olyan magányos, valószínűtlenül egyhangú. De... mintha a tengerpart felé mégis emberi lények közelednének... párosan, okulárral szemükön, furcsa, imbolygó járással – a fedélzeten csodálkozó matrózok, telepesek figyelik a látványt, amint a szitáló örök esőben előjönnek az első *pingvinek*.

Másnap nagyszerű öblöt találnak, mely védelmet nyújt az állandóknak látszó erős szelek, meg-megújuló viharok ellen. Sűrű, különös, vöröses szőnyeg fut le a tengerig, máshol meg mindent a sok esőtől selymes-bársonyos gazdag fűtakaró fed. A csónakok első dolga, hogy partra tegyék a magukkal hozott tenyészállatokat: fél óra múlva már tehenek, lovak, birkák legelnek azon a dús rétségen, mely talán soha nem látott még négy lábú állatot.

Este Bougainville bejegyzí naplójába: „A horizontot csipkés hegységek zárják le, a vidéket meg-megszaggatja a tenger, a földek – emberek nélkül – mint halott tájakok hevernek, nincsenek sehol erdőségek, ezt a végtelen csendet csak a tengeri szörnyek rikoltása zavarja itt-ott meg, mindenben ez a szomorú, végtelen egyhangúság uralkodik.”

A leendő telepesek kemény emberek, de ők is kissé megrettenve nézik ezt a szomorú jövőendő hazát, melyet számukra kijelölt végzetük. De azok, akik először partra szálltak, lelkendezve jönnek vissza a fedélzetre: az öbölben szinte nyüzsögnek a legfinomabb fajta halak, s a sziget valószínű madárparadicsom, háborítatlanul költenek, növekednek itt talán évezredek óta, oly szelídek a madarak, hogy mindegyiket meg lehet fogni szabad kézzel. Fa ugyan nincs, de a vastag, húsos halott füvek, melyekből végtelen mennyiségekre találtak, nagyszerű meleget adnak, amikor fellobbannak az első máglyák.